گومانی متدی لای غزالی.. کاو جلال

بخوندنوو داگرتنی ئم بابت بە فرماتی PDF کلیکی ئربکن..

یک) کس و سردم

ئبو حامید محمد ئیبن محمد ئلغزالی کوی سردمکی تنگژاویی. ناککیی ئایینی، هزری، پارپرستیی ملاکان و ملکچییان برانبر دساتداران، لناوچوونی دوتی گشتگیری خلافت و سرهدانی چندین دوتچکی ناوچیی، مرکی ئو سردم بوون کە تیدا غزالی هاتە جیهانو: سای 1058 لە توس / خراسان. ئو و ئحمدی برای هشتا زارک بوون کاتک باوکیان مرد، ولە هڤاککی باوکیان کە سفی بوو، ئرکی پروردیی هردووکیانی لە ئستە گرت: لە "مدرسە" خستنیە بر خوندن، بو ییشو کشی شونی گوزرانیان لکە بو.
پروردی غزالی لسر شوازی باوی کولتوورکی برخرا: قورئان، حدیس، یاسا. ئوجا لە تمنی 19 ساندا ییشت بە نیشاپور و لە "نیزامییە"ی ئو بوو بە فرخوازی زانای بناوبانگ زیائلدین ئلجووینی (1028-1085) کە نازناوی ئیمام ئلحرمینی پدرابوو. پدچت غزالی لای ئم زانایە 7 تا 10 سا زانستی کلام، لگیک، دیالکتیک و فلسفی خوندبت. ئو درنگتر بە واژی "شخکمان" ناوی ئلجووینی دبات، بیە گریمانە دکرت کە ئو مامستایە هروها ببریی کربت بە نو سفیزمیش.

نیزامییە یکک بوو لو نە فرگیە کە نیزام ئلمولک، گورە وزیری ئالپ ئارسلان کە سوتانی دوتی سلجوقی (1063-1092) بوو، دایمزراندن. مزهبی سوننی بنتی ئم دوتی سلجوقییکان بوو، وزیریش نک تنیا سربازییانە لدژی باتینییکان دجنگی، بکو هروها سیاسی-ئیدیلگیانە: نیزام ئلمولک بە کردنوی ئو مدرسانە کە تکا ناوی ئو خیان لنرا، دیویست تیلگیی سوننی لدژی شیعە ئیسماعیلییکان برو پبدات. ئو پشتگیریی مدرسی ئشعرییی دکرد کە غزالیش سر بو مدرسیە بوو و کاریگرانە بشداریی لم ناککییە ئیدیلگییدا کرد.
دوای مرگی ئلجووینی، غزالی لە تمنی 27 ساندا نیشاپوری

بەجەهشت و ەیشت بە موئەسکەر کە بارەگای سەرکیی دەسەاتدارانی سەلجوقی بوو. ئەو شەش ساەی لە سەرای نیزام ئەلمولک بەسەربرد، پاشان ساەی 1091 لەسەر داوای وەزیر ەیشت بە مەدرەسەی نیزامییە لە بەغداد و لەو 5 ساە وەک مامەستا خەریکی وانەبەژی بوو. بەم شەویە غەزالیی 33 ساەان یەکەک لە باەاترین پەستە ئاینییەکانی لە دەوەتدا پەدرا. زەر لە نووسینە یاسایی و تیەلەگییەکانی دەگەنەوە بە ئەم ماوەیەی مامەستایەتییەکەی لە بەغداد. لە ئەو هەر لە بەغداد دەخزەتە نەو تەنگژەیەکی قووەی هەزری و بەمەش دەروونییەوە. غەزالی زەمینەی نامەنەت، کەواتە چیدی لاسایی، سوننەگەری (تەقلید) بەهانایەوە نایەت، بە پەچەوانەوە تەنانەت خودی سوننەگەری لای ئەو دەکەوەتە ژەر پرسیارەوە.

تا ئەمە ساغنەبەتەوە داخە گومانەکەی غەزالی بگەتەوە بە ئەم سەردەمەی تەنگژەی هەشەکی یان زووتر لەکاتی خوەندنیدا لای ئەلجووەینی تووشی بووبەت. گەر ئەوە ەاست بەت کە غەزالی لە لایەن ئەلجووەینییەوە ەبەری کراوە بە نەو سەفیزم، ئەوا دەتوانین گومانەکەی بگەنینەوە بە ئەم سەردەمە زووەی پەگەیشتنی هەشەکییانەی. ئەو خەی تەنیا دەبەژەت کە لە هەەتی لاوەتیدا "کەتی لاسایی" فە دەدات، یان لەنەو ئەودا "ئەقیدە ترادیسیەنییەکانی ئیمان" تەکدەشکەن (1). ئەوجا لەم تەمەنەوە ئاوە لە تەمەنی زارەکیی مرەڤ دەداتەوە کە لەوەی مرەڤی هەشتا زارەک لە لایەن دایک و باوکەوە پەروەردە دەکرەت بە ئەوەی ببەت بە جوو، کریست یان موسەمان. غەزالی دەیەوەت لەرەوە ئەزموونی ەاستیی ئەم سروشتە سەرچاوەییە (فتە) و ئەقیدە بەەکەوتەکان بکات کە بە لاساییکردنەوەی دایکان و باوکان، مەلاکان و مامەستایان سەرهەدەدەن، لاساییکردنەوەش هەروا سانا ئەو ەنومایانە وەردەگرەت کە ئەبژەکتیڤییانە چەسپەنراون و ئەوجا مرەڤ لە زانست و کرداردا بەکاریان دەبات:

"(…) دەستم کرد بە ەوانین لە پەیوەندییەکانی ژیانم. بینیم بە چەندین پەیوەندییەوە ئاەزکاوم و لە هەموو ەوویەکەوە گرتوویانم. کارەکانم، لە نەویشیاندا مامەستایی و وانەکانم، وایان نواند بەم کە لەچاو ەگەی ەووەو ئەودنیاندا تەنیا خەریکبوونن بە زانستە بەواتا و بەسوودەکانەوە. ئیدی سەرلەنوە هزریمەوە لە مەبەستی مامەستایەتییەکەم و وەک ناپاکژ لە بەردەم خودای مەزندا بینیم. پاەهەز و وروژەنی مامەستایەتییەکەم تەقەلادان بوون بە گەیشتن بە ناوبانگ و شکەمەندی. ئیدی مسەگەر زانیم گەر شەوازی ژیانم نەگەم، ئەوا دەکەومە سەر لەواری خەرەندەک و لە دەزەخ نزیک دەکەومەوە"(2).

کەواتە مامۆستا غەزالی، زانا بەناوبانگ و پارێزەرێکی بەغداد کە دەسەڵاتداران ناوزڕی پێدەکەن، کە فەرخوازانی سوننەتی دەوریانداوە و چاوەڕوانن زانای مەزنیان بۆ زانست و تەرقیی زانستییان بۆ بکات، "تەماوە"، لەم دەخشەدا خەبەردان لە پێوەندییە تراديسیۆنییەکان هێندە ئاسان نییە. حەزی ژیان، چەژی دەسەڵات وەک مامۆستا و گوللەگیراو، پابەند دەیهێنێوە بە جیهانی مژوویی‌وە. گومان بە ماوەیەکی درێژخایەن ناخی دەتەنێت و تەنانەت دەیگەیەنێت بە ناکامیی دەروون، کەچی ناتوانێت خۆی لە تراديسیۆن بەربدات. ئاخر ئەو کەرپێی جڤاکێکی سوننەتییە کە لە نوێدا نەریتەکان باڵادەستن، هاوکات بە پێوەندییەکانی دەسەڵاتەوە ئاماوە، وەلێ ئەو بەتایبەتی سوننەمەزهەب (پاشپاتکەرەوەیە). ئەو دەیەوێت بەغداد جبهەیەت تاکو خۆی لەو پێوەندییانە ڕزگاربکات کە لێیان کەوتۆتە گومانەوە، کەچی ناتوانێت و هەمیشە سەرلەنوێ لە نیازێکی پێشیمان دەبێتەوە: "بەیانیان خواستم بە ئەودنیا منی تێنی بوو، ئەواران سوپای مەیل هەرشی بە ئەو خەزگەیم دەهێنا، کە ئێدی دادمرکایەوە"(3). جیهان بە سەرجەم پاهێزە وروژێنەکانییەوە، بە دڕوشمی سەزبزوێن و دڵفڕێنییەوە، کەتی لە پێی غەزالی ناوە. لە ناخەوە بەقووڵی تووشی ناکامی هاتووە، وەلێ ئەوی نەو تێنگژی ئیمان هاندەرێکی تایبەت، خەتابارێکی زەر تایبەت، بە بەتوانایی دەستبەرداربوون لە جیهان وەردەگرێت: شەیتان دەتە بن کەشێوە و بگوێیدا دەچرپێنێت: پیاوی خاس بە نەکەیت! "ئەم هۆشکی کاتییە. نەکەیت کە بدەیت، چونکە زوو دەڕوێتەوە. گەر بگوێی ئەو بکەیت و واز لە ناوبانگی باڵات، لە پێوەندییە مسۆگەر و تەباکانت بهێنیت کە بەدەرن لە بەزاری و سەغڵەت، ئەوسا زەر دەشێت دەروونت تاسەی هەموویان بکاتەوە بەبە ئەوی بتوانیت سەرلەنوێ بە لایان بگەیتەوە"(4).

غەزالی بە ماوەی شەش مانگ، لە هەجەبی 488ی کۆچییەوە (1095ی ز.)، "تەماوە" لە نێوان دەرخستە فریودەرەکانی جیهان و خواستی تایبەتیدا بە هەگبەی دروستی ئیمانداری: "ئەم نەخشییە لەی پیس کردم و نزیکەی دوو مانگی خایاند."(5). ئیدی زمانی لەدەبەت و ناتوانێت بەردەوامی بە کاری وانەبێژی بدات. سەرەتا هەستی بەرپرسیاری بەرانبەر فەرخوازەکانی دەیبزوێنێت کە تا ڕادەی شیان وانەیان پێبدات، وەلێ:

"زمانم نایەتە توانی یەک تاکە وشە دەربڕێت. سووک و ئاسان نەمدەتوانی هیچ ببڕژم. لەکارکەوتنی زمانم دەمی خەمبار کرد، بەو هەیشەوە توانای هەرسکردن و چەژتنی خەراک و خواردنەوەم نەما. ئیدی بەو هەیەوە هێندە لاواز بووم کە پزیشکەکان هیوایان بە

چاکبوونوم نما و گتیان: تاز ئم مسلیه لی دی داو و لوشو پیوتو بی نو دروونی. بی ئو هیچ چارسرکی پزیشکی نییه. مگر لو خمه زگاری ببت کی دی تنیو."(6)

غزالی کی وامی ("دوا"ی) پنادزرتو تاکو کتایی بی گومانکانی بهنت، ووشی خی هاوشوی دخی سفییکان دبینت کی نی بی هزر و نی بی گزار دردبرت. ولی ئستا خودا کتوپی لم دخدا بی هانایو دت و زگاری دکات لو "درد"ی کی تووشی بوو. کواتی نک "بگی ککخراو" و مئریفی سرکییکان (ئلئووللیات)، یان "شوازی سیستماتیکییانی ئاخافتن"ی ئلموتکللیمون، بکو ئینتوئیسین (حدس، نزری استوخی وون و ئاشکرا) کی غزالی وک بهاناوهاتنی خودا اڤی دکات، وامی پددات. ئو همای "نوور"ی بی بکاردهنت، واتا "ئو نوور کی کلیلی سرجم مئریفکان."(7) بگومان ئو کی دستبرداری لاسایی سوننتی بوو و خی هناوتی نوندی هزرینو، چیدی لم ووشی ئستایدا تووانینکانی زانایانی ئایین دادی نادن، بکو استوخی کسی محمد وک پشتیوان وردگرت و گتی ئو وک سیتات (ئیقتیباس) دهنتی نوانو، بی نموونی دربینی: "ئو نوور کی خودا دیپخشنتی نو دوو"(8). خودا لی چاکیی خیو وناکی بی نو هشی گوماندار دپخشنت، ئوجا ئامانجی محمد، وک پشتیوانی غزالی، ئویی کی کاریگری لسر مرڤان بنونت تاکو خیان "تقلا بی توژینو لی مئریفی سرکییکان (ئلئووللیات)" بدن، یان تقلا بی ئو بدن کی "لی خدا شیاوی لتوژینو نییه"؛ ئاخر "مئریفی سرکییکان بابتی توژینو نین، چونکی ئوان (پشتر) لنو هشماندا هن. مرڤ هر کامیان وک بابتی لتوژینو بهند وربگرت، لی دیدی توژریانی دوور دکوتو و خی حشار ددات"(9).

غزالی لی سرئنجامدا حوکمکی توند بسر ئو مرڤاندا ددات کی دخوازن درژ بی مامستایتیی سوننتی (تقلیدی)، بی ئیمانی لاساییگرا و بی پیوندییی اهاتووکانی نو کردکتی بدن: "سرجم زانین و کردار کی سرقایان کردوویت، تنیا مونافیقتی / یاکاری و بستنون"(10). ئیدی غزالی دوا بیاری ددات:

"کاتک خمم بنهنی ئامادکردبوو لی بغدادو برو دیمشق بکوم ی، بیارم دا بم بی مککی. ئمم لی ترسی خلیفی و هڤانم کرد نبا ی سفرم بی دیمشق لبگرن. ئوم بیی کرد، چونکی نمدویست هرگیز بی بغداد بگمو. ئاخر بردوام لژر هرشی ببرانی ئایینیی ئراقدا بووم. یک کسیان تدا

نبوو کە بیویستایە مەتیڤەکی ئایینی بە داگەانی من لە شەوازی تا ئەو دەمەی ژیانم بناسەنەت، چونکە ئەوان لەو باوەدا بوون کە پەگەی تا ئەو دەمەی من باباترین بووە لە ئایيندا (…).
(…) ئەوجا کاتەک خەک بە مەتیڤەکی ەفتارم دەگەان، ئیدی دەشەژان. لە دەرەوەی ئەراق وا هەست دەکرا کە ترس لە دەسەاتداران کاریگەریی لەسەر من هەبووە”، وەلە غەزالی جەخت دەکات کە مەسەلەکە بە پەچەوانەوە بووە: دەسەاتداران پابەندی ئەو بوون(11).
دوا بەیاری غەزالی یاخیبوونە لەو ەوشە کە بەهەیەوە دووچاری ناکامی هاتووە: “(…) سامانەکەمم دابەشکرد و تەنیا ئەوەندەم هەشتەوە کە بە خەم و زارەکەکانم پەویست بوو”(12). ئەو نەڤەمبەری 1095 بەغداد جەدەهەت و دەکەوتە ە بەرەو شام؛ لەوە دوو سا دەمەنەتەوە و ژیانی بە خەوەتکەشی، تەنیایی، اهەنانی ئایینی و هەشەکی، زەران لەدژی “من” (نەفس)، بەسەردەبات. ئەو دەیەوەت بەو ەیەوە ئارامی بە دەروونی بدات و گەانەک بەسەر تەوانینە ئەخلاقییەکانیدا بهەنەت. پاشان دەوات بە ئەرشەلیم و لەوەش درەژە بە هەمان ەفتار دەدات. لە کەتاییدا بە مەبەستی حەجکردن دەوات بە مەککە، وەلە پاشان: “… خەم و تکای زارەکەکانم ناچاریان کردم بگەمەوە بە وەات، جا گەرچی لە بنەتدا ئەو خواستەم نەبوو.”(13)
لە کەتایدا غەزالی دەگەتەوە بە توس و لەوە ژیانەکی دوورەپەرەز بە خەوەتکەشی، بە هەوەدان بە پاکژاندنی “دە” و زیکری خودا بەسەر دەبات. سەرباری ئەوە هەشتا هەر “ووداوەکانی سەردەم، کاروباری گرنگی خانەوادەیی و داواکارییەکانی ژیانی ەژانە” کاریگەری لەسەر ەگەی بەدیهەنانی ئامانجەکەی دەنوەنن و “سەغەت”ی دەکەن.(14)
دوای ئەوەی فەخر ئەلمولوک: عەلی ئیبن نیزام ئەلمولوک، ساەی 1104 دەبەت بە وەزیری خەراسان، تکا لە غەزالی دەکات دەست بە کاری وانەبەژی بکاتەوە، ئەویش تکاکەی قبووە دەکات و لە نیزامییەی نیشاپور ئەو ئەرکە لە ئەستە دەگرەت، ئەوە بەگومان بە ماوەیەکی کورت، چونکە دوای ئەوەی وەزیر ساەی 1106 لە لایەن باتینییەکانەوە دەکوژرەت، واز لە وانەبەژی دەهەنەت، دەگەتەوە بە توس و لەوە خەی بەقووەی بە سەفیزمەوە خەریکدەکات، هاوکات لە تەنیشت ماەکەیەوە خوەندنگەیەک بە سەفییان و خانەقایەک بە گوزەرانی هاوهزران دادەمەزرەنەت.
غەزالی سەرجەم ەوتی پەگەیشتنی هزریی خەی بەم شەوەیە پوخت دەکاتەوە:
“لە هەتی گەنجەتیمەوە، کاتەک باق دەبووم، زەر پەش تەمەنی

بیستسان، تا ئستا کە تەمنم لە پنجا تەپیو، هشتا هەر وازم نەهناوە خەم بوەرانە (…) فە بدەمە نەو قووەایی ئەم دەریا فراوان و ئەم هەموو تاریکییەوە؛ دەستم بە هەموو کەشیەک بردووە (…)؛ لە بنەتەکانی بەوا (ئەقائید)ی مەزهەبەکان (ئااستە مەدرەسییەکان) توەژیمەوە، نهەنییەکانی هەر ببازەکی ئەو گرووپانەم بە خەم ەوون کردەوە تاکو بتوانم جیاوازی لە نەوان ەاست و چەوتدا، لە نەوان سوننی و نوەکرەوەی زەندیقدا بکەم؛ وازم لە هیچ باتینییەک نەهنا تا ببازەکیم دیراسە نەکرد؛ وازم لە هیچ زاهیرییەک نەهنا تا ئەزموونی سەرئەنجامی مەدرەسەکیم نەکرد؛ ئەوجا وازم لە هیچ فەیلەسوفەک نەهنا تا نەگەیشتم بە شارەزایی لەبارەی کرەکی فەلسەفەکەی؛ وازم لە هیچ موتەکەللیمەک نەهنا تا لە ئامانجی ئاخافتن و دیالەکتیکەکەی نەکەیمەوە؛ وازم لە هیچ سەفییەک نەهنا تا نهەنیی بەگەردییەکیم ئاشکرا نەکرد؛ وازم لە هیچ ئیماندارەک نەهنا تا لەوە نەکەیمەوە کە داخە ئیمانداریەکەی چە ئامانجەکی هەبەت؛ وازم لە هیچ هەتیکی (هەتەقەیی) و نەرەنیکەرەکی ئەدگاری خودایی نەهنا تا پاشخانی نەترسییەکیم لە ەووی نەرەنیکردنی ئەدگاری خودایەوە و هەروەها هەزییەکیم (گومەاییەکیم) ئاشکرا نەکرد.”(15)

غەزالی 18 دیسەمبەری 1111 لە تەمەنی 53 ساەاندا جیهان جەدهەیت و لە توس دەنژرەت: لە تەنیشت مەزاری خەلیفە هارون ئەلەشید، ئیمام ەزا و هەبەستڤانی مەزنی فارسی فیردەوسییەوە.

دوو) گومان لە ئیمانی سوننەتی و زانستەکان لە گەشنیگای سەفیزمەوە

غەزالی لە “ئەلمونقیز”دا لەبارەی ەاست و چەوت دەپرسەت، بەوەش دەتە نەو پرسی مەئریفەوە. ئەو دەیەوەت ەاستیی شتەکان بناسەت. مەرکی مەئریفەی جەخت ئەوەیە کە هیچ گومانەک لە ناسراوەکە نامەنتەوە. وەلە ئایا چەن مەئریفە سەرهەدەدات؟ هەرگیز کەسانی سوننەتی ئەم پرسیارە ناکەن، چونکە ئەوان وەک لاساییکەرەوە تەنیا درەژپەدەرن. ئەوان ئاوەزکارا و سەلار زانستەکان وەردەگرن و تەنانەت درەنگتر وەک مامەستا دەیاندەنەوە بە گەنجان! وەلە لە گومانی مەتەدیدا ەوتی چەند ساەی خوەندن، درەژدان بە کاری سوننەتی و دانانی نووسینەک لەسەر نووسراوانی دیکەی ئەنجامدراو، پەکەا دەبن بە ەابوردوو، پاشان گومانکەر، دوای ئەنجامدانی ەخنەی مەئریفە، واتا دوای توەژینەوە لە شیمانەکانی زانین، سەرلەنوە ەخنەییانە دەیانهەنتەوە بە نەو هەنووکەی گومانکردن. لەم

ەوانگەیەوە گومانکەر ئاگامەندانە ئابوردوو و هەنووکە دیاردەهەنێت و هاوکات ئاماستە ووەو ئایندە وەردەگرێت. بەم شێوەیە غەزالی دوای چەند ساڵێکی درێژخایەنی هزرین و کارکردنی سونەتی "ئادەوەستێت"، پرسەی هزرینی سونەتی "ئادەگرێت" و ئەوجا وەلاوەی دەنێت. دووپاتی دەکەینەوە: لە گومانی مێتۆدیدا کۆتایی هاتووە بە کارە سونەتیەکانمان، تەنانەت بە خودی خۆمان وەک هزرمەندی تراديسیۆنی و وانەبژێی سونەتی کە چێژ لە مووچە و ئابواردنی ڕۆژانەی تراديسیۆنی دەبینین. گومانی مێتۆدی بریتییە لە دەستپێکی ئاوەڵناکردنی ڕەگەزێکی نوێی هزرین. ئەوە کە غەزالی بە گومان پێی دەگات، مەبەستمەندانە (بەرەو ئایندە) بە ئەمەی دادەڕێژێت تاکو ببین بە سۆفی، وەک چۆن دەکارت دایدەڕێژێت تاکو مرۆڤی هزریو بکات بە ئاسیۆنالیست.

بەم شێوەیە کاتێک غەزالی لەبارەی مەئریفە دەپرسێت، سەرەتا دەکەوێتە بەردەم پرسی مەئریفەی دەرکی و زەرووەکانی هزر. هزرڤان دەبێت سەرەتا بگات بە جۆرێتییەک سەبارەت بەو پرسیارە کە داخە مەئریفەی دەرکی و زەرووەکانی هزر گومانهەڵگرن یان گومانهەڵنەگرن. ئێستا ئەو بە پەرچاندن (ئەفلەکسیۆن)ی هزری وەرچەرخاوە ووەو خۆی: ئەم دەستانە کە دەگرن، ئەم چاوانە کە دەبینن، ئەم زمانە کە دەچێژێت، ئەم لووتە کە بۆن دەکات، ئەم گوێیانە کە دەبیستن، سەرەتا لەژێر پرسیاردان نەک کتەبەکان. ئێستا غەزالی دەبینێت کە ئەو ناتوانێت متمانە بە دەرکەوەرەکانی بکات، چونکە فریوی دەدەن: کاتێک چاو لە سەبەر دەڕوانێت، دەبینێت سەبەر سەروتووە، ئەوجا کەس بە یار دەدات کە سەبەر نەبزەکە، وەلە هەر خۆی دوای کەمێک بە ئەزموون بۆی ئووندبەتەوە کە سەبەر بزەکە. غەزالی هەروەها نموونەی ئێستێرە دەهێنێتەوە: کاتێک ئەمە بە دەرکەوەری بینین دەرکی ئێستێرەیەک دەکەین، بە ئەمە قەوارەکەی زەر بچووکە، نزیکەی بە قەد دینارێکە، کەچی دوای ئەوەی بە یاساکانی ماتماتیک لە قەوارەی ئێستێرەکە دەتوێژینەوە، بەمان ئاشکرا دەبێت کە لە زەمین گەورەترە. لێرەدا ئەوە ئاوەز بوو کە بە یارەکەی دەرکەوەری بینینی هەڵوەشاندەوە بەبێ ئەوەی بشێت کەڵەقانە بەرپەرچی بدرێتەوە. کەواتە دەرکەوەرەکان هەرچییەک بە ئەمە بگەیەنن، جێی گومانە، بە پێچەوانەشەوە ئاوەز شایانی پشتپێبەستنە.

سەرباری ئەوە غەزالی لەم جێیەدا ناسرەوێت، بەڵکو ئیشێیانە درێژە بە گومانکردن دەدات. ئاخر سەرەتا من لە دەرککردنەکەم جەخت بووم، کەچی پاشان ئاوەز بە هزرینی ماتماتیکی جەختییەکەمی هەڵوەشاندەوە. وەلە ئایا ئاوەز بەتەنیا و بە هەر مەئریفەیەک دوا توانستی گەرەکی وەرگرتنە؟ نەخێر. غەزالی ئاوەزیش دەخاتە ژێر گومانەوە: "بە هەمان

شەو دەشت لە پشت مەئریفەی ئاوازەو دادوەرەکی دیکە هەبێت کە هەر ئەوندەی هاتە نەوانەو، ئیدی بەیارەکەی ئاواز بەدربخاتەو"؛ بەگومان کەسێک دەتوانێت پاساو بهێنێتەو کە ئەم توانستەی دیکەی مەئریفە نایەتە نەوانەو، سەرباری ئەو پاساوەکە "نابێت بە بەگ کە ئەو (دادوەر) لەگەڵ نییە"(16). غەزالی بە ووتکردنەوەی ئەم کەشیە نموونەی نووستن و خەونبینین دەهێنێتەو کە پێچەوانەی هۆشی بەداری و دەرککردنی شتە بەرجەستەکانی جیهانن: کاتێک من وەک نووستووم خەون دەبینم، وەنەی هۆشەکان بە من ڕاستینەن، کەواتە گومانهێنەگرن، کەچی دوای بەداربوونەوم دەبینم کە وەنەکان و بەوای خەیشم بەو وەنانە هیچ بناغەیەکی ڕیالیان نییە. کەواتە من ناتوانم هیچ تێڕوانینەکم لەسەر بناغەی ئەوان بنیاتبنێم. ئەستا بە هەمان شێوە ئەو پرسیارە لە بەردەم مندا زیندەبێتەو کە ئایا چۆن بتوانم لەکاتی بەداریدا متمانە بە دەرککردنی دەرکەوەرەکانم یان بە تێڕوانینە بنەڕەتییەکانی ئاوەزم بکەم؟ ئاخر زۆر دەشت هۆشەکی ئەوتە لای من بێتە ئاراوە کە پەیوەندییەکەی بە هۆشی بەداریيەوە هاوشێوەی پەیوەندییەکەی هۆشی بەداریيە بە هۆشی نووستنەوە، کەواتە دەشت هۆشی بەداری پەیوەند بەم هۆشە نوێیەوە تەنیا نووستن بێت (17). ئەمە ڕادیکالێتییەکەی غەزالییە.

بەگومان غەزالی دەزانێت ئەم هۆشە کامڵە، سەرەڕای ئەوە، بەگوێرەی گومانە مێتۆدییەکەی، بێتەواوی دیاریی ناکات، بەڵکو دەبێژێت: "پەدەچێت" ئەوە هۆشی تایبەتی سۆفییەکان یان تەنانەت هۆشی مەرگ بێت. ئاخر هەرچەندێک بێت سۆفییەکان لەو باوەڕدان کە ئەوان، دوای ئەوەی لە دەرککردنی بەرجەستەوە بە هزرین و ئەوجا حاڵڵهاتن ووەو کایەی ترانسسەندەنت هەنگاو دەنێن، موئایشەی فەنامەنانی ئەوتە دەکەن کە پێچەوانەی شتە لەگەڵبووە ئاوەزییەکانن. هاوکات غەزالی بە ووونکردنەوەی هۆشی مەرگ گەتیەکی محەمەد وەک سیتات (ئیقتیباس) وەردەگرێت کە گەتوویەتی: "مرۆڤان نووستوون، کاتێک دەمرن، بەدارددەبنەوە"(18). لەم ڕوانگەیەوە "پەدەچێت" ئەمدنیا لە پەیوەندیدا بە ئەودنیاوە تەنیا نووستن بێت و شتەکان دوای مەرگ، کەواتە دوای بەداربوونەوە، تەواو جیاواز ببینرێن وەک لەوەی لە ئەمدنیا بینراون.

ئاشکرایە گەر کەسێک واز لە شێوازەکی وەرگرتنی بەوا بهێنێت و هاوکات بوێرێت هۆگەی خەی بە هزرین بگرێتە بەر، ئەوا نێک تەنیا لەو جۆرە بەوادارییە سونەتییە دوورددکەوێتەوە، بەڵکو تەنانەت ناخوازێت بگەڕێتەوە بە ئەو نەریتە. غەزالی هەوڵستێکی هێخنەیی، تەنانەت هێتکەرەوە، بەرانبەری وەردەگرێت. لاسایکەرەوەی کوفر یان

سوننگری، واتا زانایان و ئیمانهناوانی موقللید کە لسر ننوما ئبژکتیڤییکان دن، نازانن لە هزرین و پرستندا (عیبادتدا) تنیا لاسایی دکنو، بە ناورن ئاو لە وش تاریکە ناخکییکانیان بدنو و پرسیاریان ئااستە بکن، ئوجا لە پرسیارکانیان بهزرن. ولە دوای ئوی مرڤ بئاگا دت و بی خویا دبت کە تا ئو ساتە تنیا ورگر و لاساییکرو بوو، ئیدی وک غزالی دبژت، نریتی لاساییکردنو لای ئو کس وک شووش وردوخاش دبت بە ئوی هرگیز شیاوی پکولکاندنو بت. لردا ئو "فرم" کە بە بردیدی غزالییویە نک "کی پارچکان". ئاخر ئو خی دبژت: "چیدی ناشت پارچکانی (لاساییکردنو) بە ککردنو و توپچان پکو بلکنرن، بکو تنیا دبت بە ئاگر بتونرنو و بژنرنە نو فرمکی نوو."(19)

بم شویە غزالی لسر گومانکردن بردوام دبت، ئوجا دوای وردبوونو لە درکورکانی و پیوندییان بە جیهان و شتکانی نوییو، دوای نرخاندنی ئاوز و هنانی ئویش بە ژر پرسیار، وودکاتو زانستکان کە وک برهمی خریکبوونی فرجری ئاوز هنراونتە گە و ئو خیشی ماویکی درژخاین پویان خریک بوو، بە وک وانە کردوونی بە بابتی فرکاریی گنجان. غزالی چوار ئااستی هزری لە نویاندا دیاری دکات:

. ئلموتکللیمون (سکلایستیکە ئیسلامییکان) کە خیان بە کسانی تگیشتن و هزرینی تیرییانە دادنن.

. ئلباتینییون کە ئیمامکی بهە بە پویست دادنن تاکو وانە و زانینی پشتریپدراویان پبدات.

. فیلسوفکان کە کسانی لگیک و سلماندنن.

. سفییکان کە خیان بە موختاری ئامادگیی خودا و نزر و شنبوونوی دروون دادنن.

1. کلام لە ووی زمانناسییو بواتای پیڤ، گفتوگە، وونکردنو، ولە لە ووی هزرییو تایبتمندییکانی (ئتریبوتکانی) خودا پرسی ئلموتکللیمونن، بیە زانستکە هروها ناودنرت "عیلم ئلتوحید ولسیفات"؛ کشی دیکی ئوان بریتین لە: زانستی کلام گرکە برپرچی دژبرانیان بداتو، گرکە بە سلماندنی بنتکانی ئیمان بناغیک بە موسمانانی سوننمزب بدات کە بە دانوستاندنکانی فیلسوفان، بە سکتە ئاینییکان و هتد، سریان لشواو؛ هروها پیوندیی مخلوق بە سروشی ئیسلامییو کشیکی دیکی ئوانە. بم بنتانی هزرین

زانستی کلام لە فلسفە جیادبەتەوە. ئاخر فلسفە هەوە دەدات بە بەگەی ئاسیەنال پرسی جیهان و مرۆڤ ووونبکاتەوە.
غەزالی بەم چەشنە زانستی کلام ووندەکاتەوە: ئەم زانستە دەیوەت بە "شەوازی ئەکخراوی ئاخافتن"(20) بنەتەکانی ئیسلامی سوننی لەدژی شەواندنەکانی گومەایان بپارێزت. وەک ئەو دەبژێت، ئەم گومەایانە زانای نوگەران و بە نوکارییەکانیان پەشوییان هەناوەتە نەو مەزهەبی سوننییەوە. غەزالی دوو ووی ئەم شەوازی هزرینی ئەلموتەکەللیمون دیاری دەکات: ئەوان دەیانەوەت لە ووی‌کەوە بەرگری لە بنەماکانی ئیمانی سوننی بکەن، وەلە لە ووی‌کی دیکەوە ئەرگومەنتی فەلسەفەیی لە خودی دژبەرانیان وەردەگرن و لەدژی ئەوان بەگەیان دەخەنەوە: کاتەک هەوە دەدەن دژبەژییەکانی دژبەرانیان بسەلمەنن و دەرئەنجامی پرەمیسەکانیان (پەشدانراوەکانیان / گریمانەکانیان) بخەنە ژەر پرسیارەوە، ئەوا لە خودی ئەو هەوەیاندا پرەمیسە لەگیکییەکانی ئەوان بەگەدەخەن، ئەوجا دوای بەرگریکردن لە ئیمانی سوننی دەکەونە گەان بەدووی ئاستیی شتەکاندا. ئەوان لەم ووتەدا ووودەکەنە "ئەدگارە بگەکانی / بەکەوتەکانی هەر کرەکەک" (واتا ئەکسیدەنسی شتەکان) و بنەماکانیان، جا گەرچی ئەوان تایبەت نین بەم پرسە، بەیە توژینەوەکانیان ئامانجی خەیان نەپەکاوە و نەیانتوانیوە "تاریکیی پەشوییەکە بەتەواوی" بەوەننەوە(21).
کەواتە چەن غەزالی پابەندبوونی لاساییگەرایانەی خەک بە مەلا سوننەتییەکانەوە و خودی ئەقیدەگەرایانیش نزم دەنرخەنەت، بە هەمان شەوە ئەخنەی لاساییکردنەوە ئااستەی ئەلموتەکەللیمون دەکات: ئەوان کە بەندن بە ئیتیفاقی بەکەمەوە (ئیجماع)، هەروا ئاسان ئەو پرەمیسانە وەردەگرن کە ئەبژەکتیڤییانە لە دەرەوەی خەیان لەگەن، ئەمەش بە غەزالی کارەکی بنەتی نییە، بەکو بە کەمی دادەنەت: "زانستی کەلامی ئیسلامی بە من بەس نەبوو، نەیدەتوانی لەو نەخەشییە چاکم بکاتەوە کە تووشم هاتبوو (…). کەشەی من ئەوەیە کە وەسفی ووشی خەم بکەم. دەرمانەکان بەگوەرەی جەری هەر نەخەشییەک جیاوازن."(22) کەواتە ووکردنە سەبژەکتیڤەتی سەنگی مەحەکە نەک هەروا ئاسان بەگوەرەی سوننەگەری ئەو بنەت و ئەنومایانە وەربگیرەن کە ئەبژەکتیڤییانە چەسپەنراون. ئەوجا: لە سەرئەنجامدا "ئەلموتەکەللیم کەم یان زەر بەو پنتە دەگات کە لاساییکەرەکی (موقەللیدەکی) ناخەنەیی مامناوەندی پەی دەگات"، واتا بەوا دەهەنەت بە ئاستیی واژە فەرمالەکانی (شەوکییەکانی) ئەو ئەبازانە کە خودی هەر ئەبازەکیان لەپەکهاتووە. بە پەچوانەشەوە غەزالی وایدادەنەت، ئەو مەئریفە ئاستینەیە کە ئامانجی تەوانینە

ئەقیدەگەراکانە، مرۆڤ دەتوانەت نەک بە یاریدەی زانستی کەلام، بەڵکو "بە تیەلەگییەکی باتر" بەی بگەڕێت و ناوی دەنەت "عیلم ئەلموکاشەفە" (زانستی ئیشراقی ڕەوانی)(23) کە زانستی ناخەکەتییە، لەرەشدا ئیدی ڕەگەی مەئریفە دەبەت بە ڕەگەیەکی دیکەی جیاواز لە ڕەگەی سوننەگەری بە نەو ئایین و ئەزموونکردنی.

2. ڕەبازی ئەلباتینییون لەنەو خەڵکی سادەشدا بەاوبووبەو. جگە لەو ئەلباتینییە (نەوکەتی) ناوەکی دیکەیە بە بزاوتی ئەلئیسماعیلییە(24). غەزالی هەروەها واژەی "ئەلتەعلیمییە"ی بە بەکاردەهەنەت. بەگوەرەی ئەم ڕەبازە وەرگرتنی وانە لە مامەستای بەهەڕە پەویستە، چونکە پرسیارانی زەر هەن کە ئاڕزن و موسەمانانیش هیچ وانەیەکیان پەیوەند بەو پرسیارانەو وەرنەگرتووە. ئەوجا و بەتایبەتی قورئان لەپاڕ واتا دەرکییەکەیدا (زاهیرییەکەیدا) هاوکات واتایەکی نەوەکی (باتینی)ی هەیە و هەردووکیان دەشەت لە یەکدی جیاواز بن. مرۆڤ ناتوانەت ئەزموونی واتای نەوەکییانەی قورئان بکات و ڕاستی بدەزەتەو گەر ئیمامەکی بەهەڕە ڕاڤەی نەکات – ئاخر تەنیا ئەو لە واتای نەوەکیی قورئان تەدەگات. جگە لەو تەکستەکان (قورئان و حەدیس) ناتوانن بەتەنیا وەڕامی پرسیارە ئاڕزەکان بدەنەو، چونکە زەر دەشەت پرسیارانی ئەوتە بەگوەرەی ناوچەی کولتووری و کات سەرهەڵبدەن کە لە هیچ تەکستەکدا دیارینەکراون. بەیە مامەستای بەهەڕە پەویستە.

غەزالی لەدژی باتینییەکان دەبەژەت کە محەمەد تاکە مامەستای موسەمانانە، جا گەرچی ئەو دەمەکە مردووە. ئاخر خودا بەگوەرەی قورئان گەتویەتی: "ئەمە ئایینەکەتانم کامیل / تەواو کرد (کە ئیدی هیچ کەماسەکی نەماوە) …". لەم ڕوانگەیەو، دوای کامیلکردنی وانە، نە مەرگی مامەستا و نە نائامادەگیی ئەو زیانیان لەدەکەوەتەو (25).

غەزالی دەزانەت کە پرسیارانی ئاڕز هەن و موسەمانان هیچ لەبارەیان نازانن، یان دەشەت پرسیارەک کتوپە وەک کەشەی هەنووکەیی زیتبەتەو. لەردا دەبەت سەرەتا پشت بە تەکست (قورئان و حەدیس) ببەسترەت کە بەکەنکرەت لەگەڵیە و چارەسەری خەی دەخاتە بەردەم، وەلە گەر کەشەکە پەیوەند بەت بە وردە پرسی ئەوتەو کە لە تەکستدا ناونەهەنراون، یان بە پرسی وتووەژهەڵگرەو، ئەوسا دەشەت ڕاستی بە دەرئەنجامگیریی

(قیاسی) دروست بناسرت. غزالی سبارت بم پرس تنانت کتبک بـ ناونیشانی "ئساس ئلقیاس" دنووست. ئوجا گرچی لـ پرنسیپدا دشت مرڤان جیاوازیی بیروایان هبت، سرباری ئو گر هرکسکی ئو اجیاوازان لـ درئنجاماندن لگیکییکان تبگات، جا کسکی باتینی یان لگیکی بت، دژبژییان ناکات، چونکـ لـ قورئان ورگیراون و هروها بـ مرجـ لگیکییکان دگونجن، ولـ گر سروش و درئنجاماندنی لگیکی دژبژیی یکدی بکن، ئوسا دبت قورئان خوازییان بخونرتو. لم وانگیو غزالی لـ وشی سرهدانی پرسیاردا سازاندنی بچوون بهند وردگرت نک هانابردن بـ ئیمامکی بهه. جگـ لو هر خودی محمد گتوویتی: "من بگوری درکتی حوکم ددم، نوکتی دسپرم بـ خودا"(26). لم وانگیو حوکمدر لنو بچوونانی جیاوازدا باشترینیان وردگرت و بگوری ئویش بیارکی ددات، کـ بگومان دشت لو بیاریدا سهوو بت. ئاخر، وک غزالی دبژت، تنانت پغمبرانیش بدر نین لـ بسهووچوون لو وشاندا کـ تیاندا سازاندنی بچوونی خیی پویستـ. کشکـ خودی مرڤتییـ کـ شیمانی بسهووچوونی لـ خـ گرتوو(27).

دوا ئامانجی خنی غزالی لـ باتینییکان ئویـ کـ پشانی بدات ئوان چارسریان بـ سرلشواوییکانی موسمانان پـ نییـ. ئوان دوایمین پرسـ ئازکان بـ ئیمامی شارراو جدهن کـ گرکـ لتک گانویدا چارسریان بکات.

3. غزالی دبینت کـ فیلسوفان و بازکانیان بسر گرووپی جیاوازدا بش بوون. ئو لنو فیلسوفکاندا سـ ئااستـ جیادکاتو: ماتریالیستکان، ناتورالیستکان، تایستکان. یک) ماتریالیستکان (ئلدهرییون) لـ فلسفی ئیسلامیدا سر بـ درینترین فیلسوفانن کـ نکییان لـ بنتی خوداییانی جیهان کردوو، واتـ جیهان بـ تووانینی ئوان ئزلی بوو: همیشـ هبوو و همیشـ باقییـ. بکورتی: هیچ خودایک نییـ کـ ئافرنری جیهان بت، زیندورانیش تنیا بی سپرماو پردسنن: سپرما زیندورک دخاتو، سپرماکـ خیشی برهمی زیندورکی دیکیـ. لـ ئزلو ئوها بوو و هر ئوها دمنتو. غزالی ئم ماتریالیستانـ ناودنت هتیکی (هتقیی).

دوو) ناتورالیستکان (ئلتبیعییوون) بتایبتی لـ بواری

سروشتدا، ئاژەڵان و ووەکدا، هەروەها ئەناتەمیی (توەکاریی) زیندەوەراندا، خەریکی توێژینەوەن یان بوون. ئەمان لە ڕێوتی توێژینەوەکانیاندا بەرهەمکانی خودا دەناسنەوە، بەو ڕێیشەوە هەبوونی خوایەکی قادیر و دانا دەناسنن، چونکە خەریکبوونیان بە ئاناتەمی و فیزیۆلۆگییەوە دەیانگەیەنێت بە مەئریفەی کامیلەتیی لەشی ئاژەڵان و بەتایبەتی لەشی مرۆڤ، کە ئیدی خودی کامیلەتییەکە دەیانگەیەنێت بە کردگارێک.
سەرباری ئەوە غەزالی لای ناتورالیستەکان پنتەکی بنەڕەتی دەبینێت کە تەواو پێچەوانەی تێوانینی خۆیەتی: ناتورالیستەکان لە ڕێوتی خەریکبوونیادا بە سروشتەوە دەگەن بەو باوەڕە کە هاوسەنگیی تەمپەرامەنت (میزاج) کاریگەرییەکی بەهێز لەسەر پێکهاتەی فیزیکییانەی ئاژەڵ دەنوێنێت. پاشان ئەوان لەم باوەڕەوە دەگەن بەو دەرئەنجامە کە توانستی هزری (قووەت عەقلییە) لە مرۆڤدا بەندە بە تەمپەرامەنتی ئەو خۆیەوە، بۆیە گەر تەمپەرامەنتی ئەو کەسە کەمبڕتەوە، ئیدی توانستە هزرییەکەشی لاواز دەبێت، یان گەر تەمپەرامەنتەکەی دابمرکێتەوە، ئەوا توانستەکەشی لەکاردەکەوێت و هەر ئەوەندەی نەما، نەشیاوە جارێکی دی زیندوو بکرێتەوە. لەرەوە ناتورالیستەکان دەگەن بەو دەرئەنجامە کە دەروون بمرێ و هەرگیز ناگەڕێتەوە، بۆیە ئیدی نکۆڵی لە ئەودنیا، لە بەهەشت و دۆزەخ، لە گردبوونەوە و قیامەت (ژیانەوە) و دادگەی ئەودنیا دەکەن. وەلێ لەبەر ئەوەی ئیمان بە خودا و ڕۆژی لێپرسینەوە لە ئەودنیا بناغەی ئیمانن، ناتورالیستەکانیش نکۆڵی لە ژیانەوەی لەش و دادگەی ئەودنیا دەکەن، ئەوا غەزالی ئەمانیش ناودێنێت هەڵەتیکی.
سێ) غەزالی ئاماژەی تایستەکان (لایەنگرانی ڕەخنەگراوەکی خودایی لە پشت ڕەخنەگراوی گەردوونەوە) لای فەیلەسوفانی گریکی دەبینێت، وەک سەکرات کە مامۆستای پلاتۆن و ئەمیش کە مامۆستای ئەریستۆتلیس بوو. تایستەکان بەگشتی دژبەژیی دوو ئاماژەکەی یەکەمیان کردووە و زۆر ناتەواویی تێوانینەکانی ئەوانیان دەرخستووە. وەلێ گەرچی ئەریستۆتلیس لەگیک بە فەلسەفە سیستەماتیزە دەکات، زانستەکان وردتر دەکاتەوە، هەروەها دژبەژیی پلاتۆن و سەکرات و تایستەکانی پێش ئەوان دەکات، سەرەڕای ئەوە واز لە بەباوەڕی و زندیقەتیی ئەوان ناهێنێت. بۆیە غەزالی ئەریستۆتلیسیش پێکەوە لەتەک سەرجەمی ئەو فەیلەسوفانەدا کە ئەو بە تایستیان دادەنێت، لە نوێشیاندا بەتایبەتی فەیلەسوفانی ئیسلامیی وەک فارابی و

ئیبن سینا، بە بەبەوا دادەنەت: "هیچ کام لەنەو فەیلەسوفانی ئیسلامیدا هەندەی ئەم دوو ناوبراوە ببازەکەی ئەیستەتەلیسیان بەاونەکردەوە"، وەلە ئەوە "هیچی دیکە نییە جگە لە شەواندن و تەکەکردن کە بەیانەوە دەی خوەنەر دەشەوەت (…)"(28).

کارە هزرییەکانی فارابی و ئیبن سینا کە لە فەلسەفەی ئەیستەتەلیسەوە بنیاتیان ناون، بە دیدی غەزالی سە مەرکیان بەگشتی هەیە: کارەکان بەهەی بەشەکیانەوە بەباوەین، بەهەی بەشەکی دیکەیانەوە زەندەقەن، وەلە بەشەکی دیکەیان هەیە کە پەویست نییە تەبکرەتەوە.

غەزالی بە ئەوەی وردتر ئەم سە ەوانگەیەی خەی دەربخات، زانستە فەلسەفەییەکان دادەبەشەنەت بەسەر:

A) زانستە ماتماتیکییەکان

ئەم زانستانە ژمەرە و ئەندازە و ئەستەرەناسی لە خە دەگرن، کەواتە پرسە ئایینییەکان بابەتی ئەمان نین، بەکو خەیان بەو پرسیارانەوە خەریک دەکەن کە شیاوی سەلماندنن، کە ئیدی هەر ئەوەندەی مرەڤ لەیان تەگەیشت و ناسینی، ناتوانەت نکەییان لەبکات. سەرەای ئەوە غەزالی لە ماتماتیکدا مەترسیی گەورە بە پرسی ئیمان دەبینەت: لەبەر ئەوەی ماتماتیک زانستەکی ئەکزاکتە (بەهایی دروستە) و سەلماندنەکانی گومانهەنەگرن، ئەوا دەشەت موسەمانان بە چەشنەک پەی هەشسام بن کە ئیدی فەیلسوفەکان بە مامەستای خەیان دابنەن، ئەوجا بەو تەوانینە بگەن کە "هەموو لکەکانی فەلسەفە هاوشەوەی ماتماتیک دروستن و خاوەنی هەمان ەوونیی سەلماندنن، ئەوجا کاتەک دەبینن کە چەن فەیلەسوفەکان ئەدگارەکانی خودا ەتدەکەنەوە، ئیدی دەشەت بچنە سەر ەگەی ئەوان و ببن بە بەباوە"؛ ئاخر گەر کەسەک تەوانینی فەیلەسوفەکان وەربگرەت، ئەوا دەشەت پاشان ببەژەت: "گەر ئایین ەاست بایە، ئەوسا دەبوو فەیلەسوفەکان لەو ەاستییەی ئایین ئاگادار بن، لەرەشەوە ئیدی بگات بەو تەوانینە کە ەتکردنەوەی ئایین ەاستییە"(29). هەروەها کەسەکی بەم چەشنە، هاوشەوەی سوننەگرایان لە ئایینـدا، بە غەزالی "لاساییکەرەوەیە"، چونکە کوەرانە تەوانینەکانیان وەردەگرەت و ئەوە دەداتەوە کە ئەوان چەسپاندوویانە. بەیە غەزالی گەڤ دەکات: مرەڤ بەی ماتماتیکەوە کە بناغەیەکی فەلسەفەیە، خراپەی فەیلەسوفەکانی پەدەگات، بەیە زەر بەدەگمەن ەوودەدات کە کەسەکی خەخەریکردوو بە ماتماتیکەوە لە ئایین دوور

نەکەوتەوە و واز لە ئیمانداری نەهێنێت(30).
سەرباری ئەوەی غەزالی تەکفیرکردنەوەی ماتماتیک لە لایەن موسڵمانانی جاهیلەوە بە مەترسی دادەنێت. بە نموونە دەشێت ماتماتیک، وەک زانستێکی ئێکزاکت و بناغەیەکی فەلسەفە، لایەنگرێکی نەزانی ئیسلام بێو بۆچوونی بگەیەنێت کە سەرفرازیی ئیسلام بەندە بە تەکفیرکردنەوەی زانستەکانی فەلسەفەوە (31) کە ماتماتیکیش یەکێکیانە، کەواتە ئەو کەسە نکۆڵی لە تێکەڵەی ئەو زانستانە بکات، یان تەنانەت هەوەستە لەدژی گەزارەکانیان سەبارەت بە خەرگیران و مانگگیران وەربگرێت، ئەویش چونکە گەیا ئەو زانستانە پێچەوانەی یاسای سروشیانەی ئیسلامن. هەوەستی بەم چەشنە دەشێت شارەزایەکی ماتماتیک کە لە توانایەدایە بەگەی ڕوون و ئاشکرا بە فەنەمێنە ناوبراوەکانی خەرگیران و مانگگیران و هتد بهێنێتەوە، بێو تەواینە بگەیەنێت کە ئیسلام خەی غەشیم دەکات، بەڵێ ئیسلام وەک غەشیم تەنانەت دەورەت نکۆڵی لە بەگەی ئاپەدیکتییەکان (زەروورییە لەگیکییەکان) بکات، لەڕشەوە ئیدی ئەو کەسە هەندەی دی فەلسەفەی خەشبوێت و هاوکات پتر کین لە ئیسلام هەبگرێت.
غەزالی لەم نموانەدا هانا بە دەربەینێکی محەمەد دەبات کە گەتوویەتی: "خەر و مانگ دوو دانەن لە هەماکانی ئەڵڵا. ئەوان نە بەهەی مەرگ و نە بەهەی زایینی مرۆڤکەوە دەگیرێن. گەر ئەوە موئایەشەی ئەوە (= ئەو خەرگیران و مانگگیرانە) بکەن، ئەوا پێڵە بکەن بە ستایشی ئەڵڵا و نوێژکردن"(32). غەزالی لەم ڕوانگەیەی محەمەدەوە ژمێرە (ئەیتمێتیک) وەردەگرێت کە زانستی ڕەوتی خەر و مانگ و فەرمان دەکات لە بەیەکگەیشتن و بەرانبەریان تێبگەین.

B) زانستە لەگیکییەکان

لەگیک ئەم لایەنانە لە خۆ دەگرێت: مێتۆدەکانی بەڵگاندن و زانستی دەرئەنجامگیری (عیلم ئێلقیاس / سیلۆگیزم)، پێشداناوەکانی (پرەمیسەکانی) سەلماندن و شێوازی پێکهێنانیان، هەروەها مەرجەکانی پێناسەی دروست و شێوازی پێکهێنانی پێناسە. مەرۆڤ دەتوانێت بە پێناسەکردن ئەزموونی مائریفە بکات، یان سەلماندن دەرفەت بە ئەزموونکردنی بیارەک (حوکمێک) دەڕخسێنێت. غەزالی لاریی لەمە نییە و لەگیک وەک ئامرازێکی دروست و سەلمێنەری هزرین وەردەگرێت، سەرباری ئەوە گەر لەگیک بەسەر سروشدا بکاربەرێت، ئەوا دەشێت

لەگیک بە توانستی سەلماندن و دروستیی دەرئەنجامگیرییەکانی موسەمانەک بەرەو بەباوەیی بەرەت، چونکە ئەوسا دەشت ئەو کەسە لەگیک بە زانستەکی تەواو هەنگاوەر دابنەت، لەرەشدا بە پشتیوانیی تەوانینی مولحیدەکان هەر باوەکی ئایینی تەبکاتەوە کە لەگیکییانە نەسەلمنرەت. لەم هوانگەیەوە لەگیکیش بە غەزالی بەمەترسی نییە.

c) زانستە سروشتییەکان

بابەتانی زانستە سروشتییەکان بریتین لە: کایەی ئاسمان، ئەستێرە و تەنە ئاسمانییەکانی دیکە، چوار تەوخمەکەی ئەرد و ئاو، هەوا و ئاگر، هەروەها جەستە ئاوەتەکانی وەک ئاژەلان و ڕووەک و مەتال، ئەوجا هەی دەخگەیی و تەکەبوونیان. بگومان تەوزینەوەکانی پزیشکانیش لە ئەرگانە سەرەکی و لاوەکییەکانی لەشی مرۆف، لە هەکانی گەیانی ڕەوشی لەش، سەر بە کایەی زانستە سروشتییەکان. بە دیدی غەزالی نابەت ئایین نکەیی لە زانستە سروشتییەکان بکات، چونکە مەرجی ئایین نین، وەلە سەرباری ئەوە پرنسیپەک بە سەرجەم موسەمانان دەچەسپەنەت: "سروشت لەژەر ڕکەفی خودای مەزندایە. سروشت سەربەخە کارا نابەت، بەڵکو لە خزمەتی ئافرەنەریدایە. خەر و مانگ، ئەستێرەکان و توخمەکان لەژەر ڕکەفی ئەودان. هیچ کامیان سەربەخە کرا نابەت"(33). ئەو هەر لەم هوانگەیەوە هەوەست لەدژی پەیوەندیی هەئەنجامی (کاوساەتی) وەردەگرەت: هیچ بناغەیەک لەگەڵ نییە بە ئەوەی لە نەوان شتەکی وەک هە و شتەکی دیکەی وەک ئەنجام دانراودا پەیوەندییەک هەبەت. کەواتە بە دیدی غەزالی دەشت ئەنجامەک بەبە هیچ هەیەک بەتە ئاراوە. لەرەدا خودا خەی ەاستەوخە یان بە یارەدەی مەلایکەکانی ئەو ئەنجامە دەخاتەوە. گەر پارچەیەک خوری بخرەتە نەو ئاگرەوە، ناتوانین ئاگرەکە وەک هەی سووتان وەربگرین، بەڵکو خودا تاکە هەزی بزوەنەری گەیانکاریی نەو خوریەکەیە (شەوکەی، ەەنگکەی).

D) مەتافیزیک

لەرەدا دەگەین بە کەشە و خەمی بنەەتییانەی غەزالی. ئەو باوەڕەکات بەسەهووچوونەکانی فەیلەسوفان لە مەتافیزیکدان. فەیلەسوفانی ئیسلامی هەر پەشمەرجەکی بەگە لەگیکییەکان لە مەتافیزیکدا ئاوەڵا دەکەن، سەرباری ئەوە دروست بە بابەتەکانیان ناگونجەن، بەیە ناکەکییەکانی نەوانیان پەردەسەنن و لەوەشەوە سەرلەشەوان دەهەننە نەو خەکەوە. غەزالی، پەش نووسینی "زگارکەر لە چەوتی"، لە "تەهافوت ئەلفەلاسیفە"دا ("دژبەژییەکانی / نەسازییە هزرییەکانی

فیلسوفان") دبژت، فیلسوفکان لە بیست پرسیاردا بسهووداچوون: ئوان لە سە پرسیاریاندا بباوەن، ولە گرچی لە حڤدکی دیکدا ئوها نین، سرباری ئوە تیاندا خریکی نوکاریی زندیقییانە بوون. بە ئەم کشیی متافیزیک لای غزالی سە تیرییکی یکم بواتان کە ئو بە بباوەییان دادنت، چونکە دژبری بنماکانی ئیسلامن: 1) لشکان هەناستنوە (زیندوو نابنوە)، بەکو تنیا دروونە پتییکان پاداشت دەدرنوە یان سزا دەدرن. لەم وانگیوە پاداشت و سزا ەوشی هشکین نک لشکی. بگومان فیلسوفکان ناەوا نین کاتک جخت لە پاداشت و سزادانی هشکی دکن، چونکە پاداشت یان سزای بو چشنە لە سروشدا هاتووە، ولە نکەیکردنی ئوان لە پاداشت و سزای لشکی لادانە لە سروشی ئیسلامی و هاوکات بباوەییە؛ 2) فیلسوفکان دبژن: خودا تنیا یونیڤرسایا (گشتتی) دناست نک سینگولاریا (شتە تاک یان تایبتکان). ئەمە بە دیدی غزالی بباوەییە، چونکە خودا "تنانت ئاگای لە گردیلچکیکە چە لسر زمین و چە لە ئاسمان"؛ 3) لە کتاییدا ئوان دبژن (ئمیان پدچت ستمترین بباوەیی فیلسوفکان بت، چونکە هبوونی ئلای ئیسلام دگرتوە): "جیهان ئزلییە، نە سرتا و نە کتایی هیە"، کواتە نئافرنراوە، ئەمش نکەیکردنە لە یکمین کەکی ئیسلام کە خودایکی قادیر بە ئافرنری جیهان دادنت (34).

E) زانستە امیارییکان

لبر ئوی زانستە امیارییکان بە پرسکانی ئمدنیا و دساتی جیهانییوە خریکن، هاوکات لەم خریکبوونانیاندا نووسراوە خوداییکان کە وک سروش بە پغمبران نرراون، یان گتکانی دانایانی پش پغمبران، وک بنەت دادنن، ئوا ئەم زانستانە هیچ مترسییکیان بە موسمانان نییە.

F) زانستە ئتیکییکان

ئتیکناسان وو دکنە کاتگری و مرکەکانی دروون، لرشدا دپرسن کە داخە چن مامەیان لتکدا بکرت. ئەمان بەهی هزرینوە لە ەفتاری مرڤان واتای ئتیکیان بە خویا بووە، بدووی ئودا پرسیویانە کە داخە چن مرڤان سروری بسر دروونیاندا بدیبهنن. ئوجا لبر ئوی ئتیکناسان لکەینوکانی پیاوانی بئیمان وک بنەت دادنن، لرشوە پرسکانی دروون و سروربوون بسریدا دبن بە بابتی پوخریکبوون، ئوا گرکە

□□ بە زانستەکەیان بدرەت.

4. **□□گەی سەفییەکان**

ئەمە ئەستا لای ئەو □□بازەین کە غەزالی لە پەناویدا گومانی مەتەدیی بەگەخستووە. ئاخر کاتەک ئەو دەست بە نووسینی "ەزگارکەر لە چەوتی" دەکات، پەشتر بەیاری بە ئەو □□گەیە داوە.

غەزالی دوای خەریکبوونی بە زانستەکان و ئااستە جیاوازەکانی فەلسەفەوە □وو دەکاتە □□بازی سەفی، لەرەشدا دەبینەت کە تەنیا "لای سەفییەکان (…) پەکەوگرەدانی تیەری و پراکسیس" لەگەییە: ئەوان تەدەکەشن "ئاستەنگەکان لە بەردەم ئەو ئەزموونانەدا کە دەروون دەیانکات" لابەرن، هەروەها "بەسەر خواستە گەندە و ئەدگارە بەدەکانی" دەرووندا زاە ببن تاکو ئیدی "دە لە هەموو شتەک جگە لە خودا بەربدەن و بەردەوام بە پاانەوە لە خودا بیەازەننەوە"(35).

کەشەی غەزالی خودناسینە وەک هەوەکی سەبژەکتیڤییانەی مەئریفی، لەرەشدا ئەوە "دە"ە کە هزرڤان بە مەئریفەی خودا دەگەیەنەت. لەردا دەکەوینە بەردەم دوالیزمی غەزالی:

"گەر دەتەوەت خەت بناسیت، ئەوا بزانە کە تە لە دوو شت دروستکراویت. یەکەکیان بریتییە لەو قاوغە / بەرگە دەرەکییە کە ناودەنرەت لەش و دەتوانیت بە چاوی دەرەکی بیبینیت؛ ئەویدیکەیان ئەو ناخەیە کە جارەک ناودەنرەت دەروون، جارەکی دی هەش، جارەکی دیکەش دە و تەنیا بە چاوی هەشەکی دەناسرەت. ناخەکەتی کرەکی (واتا هەقیقەتی – ن) ااستینەی تەیە، هەموو ئەوانەی دی پاشەواری ئەون، سوپا و خزمەتکاری ئەون. ئەمە ناوی دەنەین دە. کەواتە بزانە، کاتەک ئەمە لە دە دەدوەین، مەبەستمان لە کرەکی ااستینەی مرەڤە کە ناودەنرەت هەش یان دەروون، نەک ئەو پارچە گەشتە کە دەکەوەتە لای چەپی سنگەوە. (…) مرەڤ هەرچییەک بەم چاوە ببینەت، سەر بەم جیهانەیە، جیهانی دیتەنی، وەلە دەی ااستینەی مرەڤ هینی ئەم جیهانە نییە. (…) مەئریفەی خودا و نەزەری جوانییەکەی سەر بە هەقیقەتی ئەون (…)"(36).

ئەو هەروەها دەنووسەت:

"بزانە کە خودمەئریفە کلیلی مەئریفەی خوداییە (…)، هیچ شتەک هەندەی خودت لە تە نزیک نییە. ئەوجا گەر تە خودت ناناسیت، ئیدی چەن دەتەوەت شتانی دی بناسیت؟ گەر ببەژیت:

من خۆم دەناسم، ئەوا سەهوویت، چونکە ئەم مەئریفەیە لەبار نییە بۆ مەئریفەی خودا. ئاژەڵانیش هەر ئەوەندە لەبارەی خۆیان دەزانن وەک تۆ لەبارەی خۆت. (...) بۆیە تۆ گەرەکە تێبکۆشیت تا بگەیت بە مەئریفەی کرێکی (هەقیقەتی) ئاستینەی خۆت"(37). تەنیا دوای ناسینی خودێتی دەرفەت بە مەئریفەی خودا و هەروەها بەرهەمکانی خودایەتی دەخسێت. غەزالی ئەمە ناودەنێت بەختەوەری: بەختەوەریی مرۆڤ لە مەئریفەی خودادایە. دە بەڵێی بەرهەمکانی خوداوە بە مەئریفەی خودا دەگات.

کەواتە لای غەزالی لەش و هۆشی مرۆڤ تایبەتمەندیی خۆیان هەیە: لەش زەمینییە، سەر بە جیهانی نزمە، وەلێ هۆش سەر بە جیهانی باڵایە و خودایی. ئاوەژاکردنی هۆشکێتی گەرەکە فرمان و ئامانجی مرۆڤ بێت، ئەوە بگومان لە پێناوی کامیلکردنی کرێکی (هەقیقەتی) خۆیدا، کامیلێتیی کرێکیش دەتەگەڵ گەر مرۆڤ بە مەئریفەی خودا بگات کە باڵاترین پلەی مەئریفەیە. لەم ڕوانگەیەوە مرۆڤ بەدیدی غەزالی لە توانایدایە بگات بە مەئریفەی هەڵهایەتی (ئەلموتەق). وەلێ پێش ئەوەی هەگەی مەئریفەی سۆفیانە لای غەزالی پێشان بدەین، گەرەکە بزانین چۆن ئەو توانستەکانی مرۆڤ لە یەکەدی جیادەکاتەوە، تاکو ئیدی نزیکتر ئەو توانستە مرۆڤییە بناسین کە کەسی خوازیاری خۆکامیلکردن بە ئامانج دەگەیەنێت.

وەک لە سەرەوە بینیمان، دە لای غەزالی دوو واتای هەیە: دەی لەشکی لە سنگدا، هەروەها دە وەک سینەنیومی هۆش یان دەروون. دە لەم واتایدا بریتییە لە "گەوهەری ناسکی هۆشکی" (لەتیفەتون ئابانییەتون ڕووحانییە) کە کرێکی مرۆڤ (حەقیقەت ئەلئینسانە) و دەتوانێت دەرکی شتە دەر-جیهانییەکان (ترانسسەندەنتەکان) بکات. دەی هۆشکی توانستەکی ئینتوئیتیڤی (حەدسییانەی) مرۆڤ و لە سەنتەری ئەودایە (38). دە وەک گەوهەری ناسکی هۆشکی کە سینەنیومی دەروونە، جیاوازە لە واتایەکی دیکەی دەروون وەک توانستی تووڕەبوون (ئەلغەزەب) یان توانستی حەز (ئەلشەهوە). ئەمیان خوازیاری ئەو شتانەیە کە شایانی سەرزەنشتکردنن، بۆیە مرۆڤ دەبێت بچێتە شەڕەوە لەدژی. ئاخر مرۆڤ تەنیا بە یارمەتیی دەروون وەک گەوهەری ناسکی هۆشکی دەتوانێت خودا و شتانی دیکەی دەر-جیهانی بناسێت.

ئەمە هەروەها بینیمان کە غەزالی هەموو توانستەکانی دیکەی ناخکێتی بە پاشەواری، بە سوپا و خزمەتکاری گەوهەری ناسکی

هۆشکی دادنێت. ئەم ئاوێزیش (عەقل) دەگرێتەوە کە بە هەمان شێوە لای ئەو دوو واتای هەیە: ئاوێز توانستی زانینە لەبارەی سروشتی ئاستینەی شتەکان، وەلێ ئاوێز هەروەها توانستی مەئریفەی ئاپریاریە (پێش-ئەزموونییە) و ئەمیش سەرلەنوێ هاوواتایە بە دڵی ناسکی هۆشکی (39).

کەواتە هەر یەکەی دڵ و دەروون و ئاوێز دوو واتای هەیە. یەکەکیان پەیوەندە بە زانینی کردەکێتییەوە، ئەویدی هاوواتایە بە دڵی ناسکی هۆشکی و توانستکی ئاپریاریە.

ئاشکرایە دەبێت ڕەگەی ڕووەو مەئریفەی خودا لە جیهانی کردەکییەوە بگێرێتە بەر. غەزالی جیهانی ژیان و کارکردن ناو دەنێت "کایەی هەڵبژاردنی ئازاد"(40). مەرەف خەی لەم جیهانەدا پەدەگەینێت، دەرخستەکانی دەچێژێت، بە گەیشتن بە پەگە و ناوبانگ تەدەکەشێت (بە نموونە دەبێت بە مامۆستای فەلسەفە)، وەلێ پاشان پشتی تەدەکات. لێرەدا جێی سەرنجە کە غەزالی وەک وروژێنەی بایاردان بە ڕەگەی سۆفی، کەواتە دەرچوون لە سونەگەری (تەقلید)، ئەزموونی بەدادییەکانی نەو جیهان و بەو ڕەیشەوە گەیشتن بە ناکامیی دەروونی وەک دەرچە دانانێت، کە ئیدی مەرەف لەم ڕووشە ئەزموونکراوانەوە بە خودناسین تێبکەشێت (کەواتە نەک ئەزموونە نەوجیهانییەکەی خودی غەزالی!)، بە پێچەوانەوە "مامۆستا" غەزالی چەند مەرکەکی کۆستی بە چوونە سەر ڕەی سۆفی دەچەسپێنێت: ئینتەنسیۆن (نیەت)، نیازی پەتی (ئیخڵاس)، ڕاستگۆیی (سیدق). ئەو لە "ئەربابە ئەلقولوب" (پیاوانی هۆشکەتی) دەدوێت کە جیاوازن لە کەسانی "ڕیا"، واتا کەسانی تووشهاتوو بە دەردی ڕواڵەتگەری کە ئایین یان شێخایەتی وەک دەستوێژی گوزەران و پرستیژی سۆسیال وەردەگرن، یان تەنانەت دەست بە گیرفانی هەژاراندا دەکەن. نەخێر، مەرەف دەبێت خەی تێبکەشێت دەروونی لە ئەدگارە نالەبارەکانی بەربەدات، لێرەشدا پراکسیس لەچاو تیەریدا سەنگەکی تایبەتیی هەیە: "تیەری دەتوانێت پەناسەی لەشساغی بکات و هۆ و مەرجەکانی بناسێت، وەلێ ئەم جیاوازە لە ئەزموونکردنی لەشساغیمان"؛ بە هەمان شێوە مەئریفەی کرەکی ئاسکێز (زوهد) و هۆ و مەرجەکانی زوهد مەسەلەیەکە، وەلێ زاهیدبوونی کەسەکی و وازهێنان لە جیهان بە دەرخستەکانیەوە کە هەست و سۆز دەبزوێنن، مەسەلەیەکی دیکەیە. لەم ڕوانگەیەوە سۆفییەکان (بگومان سۆفییەکانی غەزالی نەک شارلاتانەکان) پیاوانی موئایشەکردنن نەک ئاخافتنی ڕووت(41). تەنیا ئەم جۆرەی

موئایشکردن مرڤ دگینت بە مئریفی خودا و پغمبرایتی و ژی قیامت، کە سە بنمای ئیمانن و مرڤ نک بە تیری و اڤ سوننتییکان، بەکو ئو "خ"ی بە موئایشی "خیی" بدییان دهنت.
چن غزالی لە دستپکی گومانی متدیدا درکورکانی مرڤی خستە ژر پرسیارو، بە هەمان شو درکورکان لە دستپکی پرسی مئریفی سفیدا سرلنو وک بنت دادنتو. ئمە یکم پلی مئریفیە: مرڤ بە درکورکان ئزموونی جیهان دکات. هر جرکی درککردن تایبتە بە پشکنینی جری شتە هبووکانی جیهان: درکوری گرتن (دست) زر ئدگاری شتە هبووکان بە مرڤ دگینت، وک گرمی، ساردی، وشکی، ناسکی، زبری و هتد؛ درکوری بینین (چاو) ەنگ و شوکانی پدگینت؛ درکوری بیستن (گو) دنگ و ملدی پدگینت؛ بە درکوری بن (لووت) بنی جیاوازی شتکان دکات؛ بە درکوری چژتن (زمان) درکی هر چژکی تایبتی شتکان دکات. ئوجا لە دووم پلی مئریفدا پشبینییکان کارایی وردگرن و شتە درککراوکان دهنو تاکو لکاتی پویستدا بییانخن بردم زین. غزالی ئم پلیی مئریفە هروها ناودنت توانستی جیاوازیکردن (قووت ئلتمیز) (42). لە سیم پلدا کارایی ئاوز (عقل) دتە نوانو؛ ئستا هندک کاتگری پویست دبن کە لە پلکانی سرتای مئریفدا نبوون، کاتگرییکانیش تواو اسینالن، بە نموونە کاتگرییکانی زروور، شیمانە و ناشیمانە. ئاوز تایبتە بە مئریفە زرووریە اسینال و سرکییکان (ئلئوولییات)، بیە هروها دشت بە جرک لە پرسپسینی / درککردنی ناخکی (ئیستیبسا) دابنرت(43).
لە پلی چوارمدا دگین بە توانستی هزرین (قووت ئلتفککور) کە دشت بە کارایيکی بای زین دابنرت، چونکە مئریفە اسینالکان وردگرت و لە نوانیاندا پیوندی و تریب دسازنت. توانستی هزرین تایبتە بە سازاندنی بیار و درئنجامگیری (قیاس) (44). هزرین کە پرچاندنە برو استی لە خدا، دکوتە سرووی ئاوزو. لەم وانگیو لای غزالی دروونی اسینال و دروونی هزریو جیاوازن لە یکدی. توانستی هزرین لای ئو "ئپراسینکی زر ئازتری هشکییە"(45):
"لوبر ئاوزو پلیکی دیکە هیە کە تیدا چاوکی دیکە

دکرتو و مرڤ بم چاو لە شارراو و لەوش دەوانت کە لە ئایندەدا ووددات (…)؛ ئاوز، هاوشوی توانستی جیاوازیکردن (قووت ئەلتەمییز)، لەمانە بەدر"(46).
ئەم پلەیە بریتییە لە "ئینتوئیسیەن"ی (نەزری) هەشکی و لە دەدایە، وەلە غەزالی ناتوانت بەتەواوی دیاریی بکات، بەیە چەند ناوەکی لەدەنت: "چەژتن" (زەوق / schmecken)، "کەشفی عیرفانی" یان "ئیلهامی عیرفانی". ئەم توانستەی مەئریفە کە غەزالی لەوبەر ئاوەزوە دایدەنت و باباترین پلەی پەددات، بە ئەو خەی "سەرچاوەی هەموو پلەکانی دیکەی مەئریفەیە، هەروەها ئەو ئەرگانەیە کە توانای بە مەئریفەی باباترین هەیە وەک مەئریفەی خود و خودا".(47) کەواتە موئایەشکە لە وانگەی غەزالییەوە تەنیا سەبژەکتیڤی نییە، بەڵکو هەروەها ئەبژەکتیڤییە: ئەوەش ئاشکرا دەکات کە شارراوەیە، هەروەها موئایەشەی بەرهەمی لەگەڵبووی خودایی دەکات: گەردوون.
ئامانجی غەزالی گەیشتنە بە "جەختی" (یەقین)، کەواتە ئەو گومان ناکات لە پەناوی گوماندا – ئەو گومانگەرا (سکەپسیسیت) نییە. ئەو جەختیی ڕەهای دەوەت. غەزالی بە ئەم ڕەگە مەئریفییەی سەفی و پراکسیسی سەفیانە نموونەی محەمەدی پەغەمبەری دەهەنتەوە کە دەڕەیشت "بە کەوی حەررا، لەوە بەتەنیا بوو لەتەک ئەلاکەیدا و دەپاڕایەوە، کە ئیدی ئارەبەکان گەتیان: محەمەد سەزمەندانە ئەلەای خەی خەش دەوەت"(48). بەگومان ڕەگەی هزرین و ڕامانی سەفییانە پرسەی بوون بە پەغەمبەر نییە (یان ئایا ناشەت ئەوە بەت؟!). ئاخر کاتەک گریمانە دەکرەت کە لە پەغەمبەرەتیدا ڕاستی لە دەرەوە، بەڕەی سروشەوە، وەک پەیام بە مرڤ دەت / دەنرەرەت، ئەوا گریمانەکە هاوکات مەبەستی ئەو پەیامەشی لە خە گرتووە، واتا ڕاگەیاندنی ڕاستییەکە بە کەسانی دی – لایەنی کەم لە فەرمی هەبەستدا (شیعردا). بە دیدی غەزالی تەنیا پەغەمبەر(ەک) دەتوانت باباترین پلەی هەچوونی هەبەت کە ئیدی بەبە تەقەلادان و تەنیا بەڕەی سروشی خودایەوە "زەرینەی هەر زەری ڕاستییەکان" بەی بەیان دەبن (نەک تەکەای ڕاستییەکان)، لەرەشدا ئاشکرایە کە پەغەمبەری موسەمانان "خاتەمولئەنبیائە"، ئەمەش بەواتای، ئیستا کەتایی هەنراوە بە پرسەی ناردنی سروش. کەواتە ئایا ئەمەیە هەی سەرەکی کە بەچی سەفی ناوەرەت / ناتوانت ڕایبگەیەنت گەیا بووە بە "پەغەمبەر" یان دەیشارەتەوە و ئەو نهەنییە تەنیا بە لایەنگرانی نزیکی ڕادگەیەنت؟ بە هەر حاڵ، کاتەک

پێغەمبەر(ک) دەتوانێت ڕاستییەکە بە هاتووەکان لایەنی کەم لە فەرمی هەبەستدا بداتەوە، ئەوا غەزالی جەخت دەکات، سەفی ناتوانێت دوایەمین ئەزموونەکانی خەی دەربڕێت، چونکە ئەم پلەیە "بە وشە وەسف ناکرێت"، یان چونکە "هیچ کەس ناتوانێت بە وشە دەریببڕێت، گەر ئەوش بکات، دەربینەکەی هەڵەی تێدەکەوێت."(49) لەم ڕوانگەیەوە غەزالی دەیەوێت تەنیا ببڕێت، کە لە نەزەری ڕاستەوخۆی ئینتوئیتیفدا (چێژتنی عیرفانیدا) شتەکان وەک ئەبژەکتیڤی بە کەسی نەزەرکەردوو بەیان دەبن بەبێ ئەوەی بتوانێت دەریان ببڕێت.
چێژتنی عیرفانی بەواتای فەنابوون / نەمان (Entwerden) کە تەرپکی ڕەگەی هەڵچوونی سەفییە. حاڵەتەکانی ئاڕاستەیەکی ڕووەو یەکانەی بوون وەرگرتووە، واتا ڕەوشەکی ئەوتە کە (بە دیدی عارفەکان بەگشتی) جارە کرەکی مرۆڤ لە بنەڕەتی خودایی جیانەبێتەوە. کەواتە سەفی بە نەهەشتنی جووتنێتیی سەبژەکت و ئەبژەکت، من و جیهان، دەگەڕێتەوە بە سەرچاوە. ئەستا ئیدی کەسی هەڵچوو، گەڕاوە بە سەرچاوە، بە ئاگایی خودا دەتنرێت و هاوکات گەرەگە لەم ڕەوشەیدا لای خودا بمێنێتەوە (بەقاء). ئەمە، فەنابوون، هەروەها ناودنرێت مەرگ، بەگومان مەرگی عیرفانی پێش مەرگی سروشتی. لەم جەڕەی موئایشەدا "مرۆڤ بەگوەڕەی من-ە ئەمپیریەکەی فەنا دەبێت و بەردەوامی بە لەربوون دەدات لە چێنێتیی ناخەکیانەی سەرچاوەییدا کە بە سەفییەکان هاوواتایە بە بنەڕەتی خودایی"(50)، بە شێوەیەکی دی ببڕێن، ئەوان دەیانەوێت "موئایشەی ناخەکیانەی یەکانەی کردەکێتیی خودا"(51) بکەن و هاوکات بەردەوام لای ئەو بمێننەوە.
کەواتە لای غەزالی مرۆڤ بە فەنابوون ئەزموونی ئازادبوونی خەی لە جیهان دەکات. لەم جەیدا گەرەکە چەند پلەیەک بەرەو پاش بگەڕێنەوە: ئاوەز کە جیاوازە لە زەینی ڕاسیونال، توانستە بە ناسینی پەیوەندیی گشتگیر کە لەوەی دەتوانێت خەریکی دەرئەنجامگیریی دروست بێت. لەرەدا "من" هیچ ڕۆڵێک ناگێڕێت، چونکە "من"، بەگوەڕەی هزرینی عیرفانی، لە مەئریفەکانییەوە هەردەم دەرئەنجامگیریی خەگەرا / منگەرا (بە نموونە قازانجی ماددی) ئەنجام دەدات و دەشێت زیان بە کەسان و هەروەها بە خەی بگەیەنێت. بە پێچەوانەوە ئاوەز هەردەم دەیەوێت دروست بیار بدات، بەیە بەرپرسیاری لە ئەستە دەگرێت. وەلە سەرباری ئەو ئەدگارە کرەکییەی ئاوەز تەنیا ئینتەنسیۆن (نەزەری ڕوون و ئاشکرای هەشکی) مرۆڤ و

خودا بەیەک دەگەیەنێت. لەڕ ئاوەز هیچ ڕێگەیەک ناگرێت، بەڵکو ئەستا لە نزاری ڕووون و ئاشکرادا، لە چۆنێتی عیرفانیدا، خودا بە ڕوونایی (نوور) خۆی بە مرۆڤ دەگەیەنێت. نوور وەک پزیسکی خودایی دیار دەدات و "وەک فەنابوونی ڕوانەر بە نەو لەڕوانراو" دەپەخشێت؛ عەبدولقادر ئەلگیلانی (1166 مردوو) ئەم ڕوانینە ڕاستەوخۆیە "لە شکڵی خودا بڕاورد دەکات بە ڕوانین لە خۆر، کە تەیدا کەسی عارف بەهۆی بریسکەی تیشکی درەوشاوەوە نە خۆی و نە شتێکی دیکە دەبینێت. چەند زۆر ئەو لە خۆر نزیک بکەوێتەوە، ئەوەندەش زۆرتر بەشەوارە دەخرێت تا دەگات بەو پێنتە کە ئەو لە خۆر جیانابێتەوە."(52). ئیدی کەس، دوای مەرگی عیرفانی پێش مەرگی سروشتی، بە ئەزموونکردنی یەکانەی بنەڕەتی، خودا لەنەو هەر شتێکی جیهاندا دەبینێت. سەفی بە غەزالی کەسێتییەکی نوێیە کە دەی لە سەرجەم پەیوەندییەکانی بە جیهانەوە بەردراوە و تەنیا بە ستایشی خوداکەی درێژە بە ژیان دەدات.

سێ) واتای ئەمەی غەزالی

ئەمە، لە سەردەمی تەنگژەی قووڵی ئیسلامدا چەوەک ئایین و چەوەک کولتوور، لە خرئاوا توژینەوەکان لەبارەی غەزالی بەتایبەتی و سۆفیزم بەگشتی بۆئەندازە پڕیان سندووە.
عەبدولسەمەد عەبدولحەمید ئەلشازلی کە لەپاڵ "ئەزگارکەر لە چەوتی"دا "میشکات ئەلئەنوار"ی غەزالیی بە ئەمانی وەرگێڕاوە، وایدادەنێت کە نووسینی ناوبراو لەنەو کەبەرهەمی غەزالیدا پگەیەکی تایبەتی هەیە، چونکە "نووسەرەکەی سەبارەت بە ژیانی خۆی و گەڵانی هۆشکیانەی دەدوێت، یان لەبارەی پەیوەندییەکەی بە خوداوە و چۆن ئەو بە ئیمانی پتەوی خۆی گەیشتووە، هەروەها لەبارەی پەیوەندییە ڕۆحنییەکەی بە مەدرەسە ناسراوە ئیسلامییەکانەوە، بەیە بەرهەمکی سەرکیی، بە پێچەوانەشەوە سەرجەم بەرهەمکانی دیکەی لەنەو کەبەرهەمی ئەودا تەنیا لاوەکین (53).
د. ب. مەکدەناڵد لە بەرواردکردنی غەزالیدا بە ئەلئەشعەری دەبڕێت، کە "ئەلئەشعەری بە سەلماندنی لەگیکیانە بەرگری لە ئەقیدەگەری دەکات، وەلە ئەلغەزالی بناغەی سەرجەم جۆختیی ئایینی دەگەنتەوە بە موئایشە لە ئەکستازدا"(54)، لەڕشدا گەڕەکە لە ئەکستاز لای غەزالی وەک لەسەر-خۆ-نەمان، وەک تێپەینی حاڵڵهاتوو لە سنوورەکانی من-ی ئەمپیری بە نەو کایەی ترانسەندەنت، تێبگەین.

وڵ گڕکڕ زڕ تایبت جخت لڕ واتای غزالی بکین وک ئااستیکی توژینوڕ لڕ تکست کڕ ئڕگومنتی ئاوڕز بڕهند وڕدگرت، بڕمش ئڕو جیاوازڕ لڕ دانڕوی وشیی قورئان و حدیس کڕ ئڕقیدگرایان یان وشگرایان (ی سڵڵفی) پیڕویی دکڕن تاکو لڕ گڕانی پیوندییڕ سڕوڕکانی هنووکڕ بگرن و بڕوش دسڕاتیان بپارڕزن. بڕ دیدی غزالی هڕر ئڕگومنتکی ئاوڕز "ئڤیدنت" بت (وون و ئاشکرا شیاوی لتگیشتن بت) و بڕو هیشوڕ "گومانی لنکرت"، ڕوایتی بڕ دڕئنجامگیری دڕدات و ناشت ئڕگومنتکان "هاوشوی سروشی خودایی، (...) بڕ هڕڕ دابنڕن"، وڵ گڕ پرسگڵی نوڕ هاتنڕ ئاراوڕ و پیوند پیانوڕ ئڕگومنت و سروش "دژبژیی یکدی بکن، ئڕوسا دبت قورئان لڕ واتای خوازییدا ڕاڤڕ بکرت و لڕ پناوی ڕاستییکی قووتردا سیمبلییانڕ بخونرتوڕ"(55).

لڕ لایکی دیکوڕ لڕبڕ ئڕوی غزالی "هیوای بڕ خڕاسکی دڕکی"(56) هبوو، ئڕوا پڵهاویشتنکانی فڵسفی لڕودا بڕ مترسی دادنا کڕ بنڕڕتکانی ئایینی ئڕویان بریندار دکرد و سڕ پرسیان دگرتوڕ: ئافراندنی خودایی، سروش و ژیانی پاش مڕگ. ئڕو لڕم ڕوانگیوڕ "دوژمنی فڵسفڕ" نبوو وک سڕجڕم. ئیسلامناس فڕانک گریفل لڕ زانستگی یڕ دبژت: "هڕرگیز غزالی سڕجمییانڕ حوکمی بڕسڕ فڵسفدا نداوڕ یان ڕتی نکردتوڕ، بڕ پچوانوڕ ئڕو و کسانی دیکڕ فڕکاری فڵسفڕ بوون و بڕمش بناغی ترادیسینی ئڕیستتلییان لڕ کڵامی ئشعڕیدا (ئڕم مدرسی سڕوڕی تیڵگییڕ لڕ ئیسلامدا) ڕشت. سڕتا کارکانی غزالی دڕفتیان ڕخساند کڕ بشت فڵسفڕ بڕڕی کڵامی ئشعڕییوڕ بکرت بڕ پکهاتی هزرینی خیی"(57).

بڕگومان غزالی سڕ بڕ دابی هزرینی ئڕمیڕ. لڕدا ئڕو پرسیارڕ لڕ بڕدمماندا زیتدبتوڕ کڕ داخڕ چن ئڕم واتای ئڕو بڕ ئڕمڕ بنرخنین. تڕوانینڕ دیارهنراوکانی سڕوڕ لڕبارڕی واتای ئڕو وک ڕبڕکی هشکییانی سڕفیزم و فیلسوفکی بڕواتای نڕو مژووی فڵسفی ئیسلامی، لڕنڕو جیهانی ئیسلامیشدا لڕگڕن و کارکردن لڕ هزری ئڕودا هڕر بڕدوامڕ، جا گڕرچی لڕوڕ زڕر سوننگرایانڕ. وڵ غزالی بڕ دیدی ئڕمڕ لڕ ڕووی پرسیاری متدوڕ گرنگڕ، لڕرشدا لڕبڕ ئڕوی گومانی متدی لای ئڕو لڕ ئامانجی هزرینی ئڕو خی جیانابتوڕ، ئڕوا هاوکات ناچار دبین "ڕخنییانڕ" ڕچاوی ئااستڕ هشکی-سڕفیستییکی بکین. کڕواتڕ خڕیکبوونمان بڕ ئڕوڕ بڕم چشنڕ دبت: "لڕتک" غزالیدا "لڕدژی" غزالی.

ئەم دەتوانین "لەتەک" غەزالیدا ببەژین: گومانی مەتەدی پەشانمان دەدات کە سوننەگەری تەنیا دانەوەی ەکخراو یان ەکنەخراوی (هەژراوی) ئەو نەورەکانە دەهەنەت کە پەشتر ئەبژەکتیڤییانە چەسپەنراون: دانەوەی تەوانینە هزرییەکان، ئااستە ئەدەبی و هونەرییەکان، هەروەها بەرهەمهەنانەوەی جەری کردار و ەفتاری نەوەکانی ابوردوو: باوکان، مامەستایان، مەلاکان، لە هەمووشیان ستەمتر: بانگخوازانی وشەگەرا یان شت-پەرست، وەلە هەروەها بەرهەمهەنانەوەی نووسەر و هونەرمەند و ئەکادیمییە قەدیمییەکان کە بەتایبەتی پەیوەندیی پەشوەنە-دەروەنە (لاساییکردنەوەی ئەریجینا) وەک بنەتی هزرین و کارکردنی زانستی، ئەدەبی یان هونەری دادەنەن. گەر بە ئەم پەیوەندییەی ئەرە تەنیا ئەو ەوشانە وەربگرین کە ئەمە بوون بە دیاردە و بەیە استەوخە دەرکدەکرەن، واتا کارکردنە دەگمەنە باشەکان لە زانست و ئەدەب و هونەردا وەلاوە بنەین، ئەوا دەتوانین ببەژین:

مرەڤان بەگشتی لە زارەکییەوە دەخرەنە بەر خوەندن، کەچی تەنانەت دوای تەواوکردنی زانستگە ناتوانن دوو ەستەی دروست بە زمانی دایک بئاخڤن و ئەم ەوشە هیچ پرسیارەکیان لا ناهەنەتە ئاراوە، جا گەرچی پرسیار لەو بەدەوشەی خەیان بەواتایە بە لەربوونی سەسیال و کارکردنی هەشەکییان؛ مرەڤان بەگشتی قسانی قوتی لەخەازی دەکەن و دەخوازن بەدەان بن، چونکە ناتوانن هاوشەوەی غەزالی لە "یز دەر-بچن"، لە "نەو-ئەقەیی پەیوەندییەکان"وە بەنە دەرەوە و چیدی خەیان وەک ئەقە دەرک نەکەن، بەکو دەرفەتی گەانەوە بە لای خەیان بەخسەنن؛ مرەڤان بەگشتی (ئەوە بەگومان گەر سوننەتیی استگە بن نەک دزی نووسراوەکان یان شەیدای دەرکەوتنی خەیی بن و رواەتگەرایانە کەششی بە بکەن) هەروا سانا تەکستەکان دەدەنەوە و نووسەرەتی یان هزرمەندیی خەیان ادگەیەنن، لە زانستگە بە کەکردنەوەی سیتات (ئیقتیباس) و لەیەکدانیان توەژینەوەی ماستەر و دکتەرا تەواو دەکەن، وەلە کارەکانیان بەدەرن لە "فەرم"، واتا نەیانزانیوە لە نووسین و توەژینەوەدا فەرم سەرەکییە نەک خەهەشتن یان لەیەکدانی سیتات، کەواتە سازاندنی فەرمەک خەمی پەشینەییە لە خەریکبووندا بە هەر پرسەکەوە کە کەس دەوروژەنەت و ئەویش خەی لە قەرەی دەدات، ئەمەش بەواتای هیچ تەمارکراوەکی سەر کاغەز ناونانرەت نووسین یان توەژینەوە گەر فەرمی نەبەت؛ مرەڤان بەگشتی لاساییگەرایانە ئیمانداری و بیروباوەیان ادگەیەنن، هەروا سانا و لەخەازی دەبەژن کە ئەوان موسەمانن، مارکسیستن، کەمونیست یان وجودین، لەرەشدا قورئان دەخوەننەوە و ناوەرن دیدەکی ەخنەیی ئااستە بکەن، یان بە نموونە (لە هەمان بنەتی

مامەکردنی سوننەگرییەو لەتەک قورئاندا) مانیفەستەکی ئەوروپی دەخوەننەو و دەیکەن بە بنەتی بەوا و خەباتی پراکتیکییان، کەچی ناتوانن و نازانن بپرسن داخە ئەو مانیفەستە کە دوو ئەوروپی ئەوروپییانە نووسیویانە، چواندنی بە گرووپە ئەتنییەکانی دەوەتی عوسمانی هەبەت(58)؛ مرەڤان بەگشتی دەنگیان خەش، هەبەستەک وەردەگرن کە ناخیان دەهەنگەوەت، ئەوجا بە ئاوازی دانراوی کەسەکی دیکە وەک ستران دەیچەن، کەواتە ناتوانن لەنەو خەیانەو "سترانساز" (Liedermacher) بن و لە ئەمەدا خەیەتییان بە دەنگ و وشە بهەننەو. ئالەنگارییەکەی غەزالی سەرجەمی ئەم کایانە و گەلەکی دیکەش دەگرەتەو. ئاخر ئەو بە تەحەداوە دەبەژەت: کە گومان نەکات، بەدووی هیچدا ناگەەت، ئەوجا کە بە شتەک نەگەەت، دەرکی هیچ ناکات، ئەوجا کە دەرکی هیچ نەکات، ئەو کەسە لەسەر ەگەی چەوت دەمەنەتەو (جا موسەمان یان کەسەکی تەنراو بەت بە خەیاەی خاوی کەمونیزم – ئاخر ناتوانین پەیوەند بە ئەوانەو لە کومونیست بدوەین). لەم ەوانگەیەی غەزالییەو خودمەئریفە گرنگترینی مەئریفەکانە، چونکە تەیدا سروشت و سنوورەکانی خودەتی ساغدەکرەنەو.

وەلە ئەمە دەتوانین لەدژی غەزالی ببەژین: کانت سەلماندنەکانی نەمریی دەروون و خودایەتی و لەتەک ئەمیشدا ئافراندنی جیهانی لەکارخست. ئەو لە "ەخنەی ئاوەزی پەتی"دا دادگەی بە خودی ئاوەز دانا و ئەوجا بە نموونە پەیوەند بە تیەریی سەلماندنی خوداوە پەشانی دا، کە ئاوەز دەتوانەت بە تەزەک هەبوونی خودا بسەلمەنەت، وەلە هەر خودی ئاوەز دەتوانەت بە ئەنتیتەزەک نابوونی ئەو بسەلمەنەت. ئاوەز دەخزەتە نەو ئەم دیالەکتیکەو، چونکە لەنەو خەیەو بە پرسیار سەغەت دەکرەت، کەواتە لەبەر ئەوەی پرسیارەکانی لە دەرەو نەهاتوون، ئەوا ناچارە وەامیان بداتەو، لەرەشدا دەخزەتە نەو دەرئەنجاماندنی هەە و دژبەژیی لەگیکییەو(59).

بەگومان دەشەت بەرانبەر ئەم تەوانینە ەخنەییانە ببەژرەت کە غەزالی لەوبەر ئاوەزەو ەوانینی ئینتوئیتیڤ لە کایەی ترانسسەندەنت (نەشیاوی زانین) وەک توانستەکی تایبەت وەردەگرەت. وەلە لایەنگرانی سەفیزم هەرچەنەک ئاپەلەگەتییانە، یان بە سەفیستیک (سەفسەتە، بە هەزی وشە) هەوەی ەوونکردنەوەی ئەم تەوانینە بنەتییەی غەزالی بدەن، هەشتا هەر لای ئەو "حا"ی تەپەیو لە مەئریفەی زەینی لەگەیە، کە بە ئەو شیاوە، وەلە بە دیدی ئەمە نەشیاوە. کاتەک فەرمان دەدرەت: "لەسەر خە بە!"، لەردا دەخوازرەت مرەڤ لەسەرخە لە جیهاندا ەفتار بنوەنەت، چە خەی و چە جیهان بەهەند وەربگرەت، بە پەچەوانەشەو مرەڤ لە حاەی لەسەر-خە-نەماودا

لە من جیادەبێتەوە و خەی بە داغە دەبات بە نێو کایەی ترانسەندەنت کە ئیدی لێرە ئاگایی من نامێنێت. وەک پێشتر بینیمان، غەزالی ڕاگەیاندنی شێ لەدژی من (نەفس) بە پێویست دادەنێت، تاکو من هەبووشێنرێتەوە و لەکاربخرێت، ئەوجا مرۆڤ بچێتە نێو مەرگەوە (فەناوە) کە پێش مەرگی سروشتییە و دوایمین پلەی حاڵی عیرفانییە. وەڵە، وەک یەئاخیم ئێنست مایەر دەبژێت، کەسی سەر ئەم ڕێگایە کە وازی لە ژیانی نەوجیهانی و بەشداریکردنی زیندووی هەناوە، تەنیا خەی وایدادەنێت کە ئێکستاز (لەسەر-خە-نەمان، حاڵ، چێژتن) "ئێقیدێنس"ێ، ئەمەش ڕێوشێکە کە مایەر ناوی دەنێت "فەنامەنی پسیکۆپاتۆلۆگییانەی نامبووون" (وەرگێڕینی نەخشانەی ژیانی دەروونی) کە "وەک وەرگێڕانێکی توخمی موئایەشە دەکرێت. (…) فەنامەنێک وەک نزیککەوتنەوەی دازاین لە سنوور، وەک هاوشێوەی مەرگ دیاردەدات"(60). بەم شێوەیە فەنابوونی من وەک کوژانەوەی خودی هاوکات لەشکی و هەشکی، کەواتە وەک پرسەی نامبووون (ئیغتیراب)، نەمانی زیندووێتییە لە هەر موئایەشەیکی من و جیهاندا. مرۆڤ توانستی ژیان وەک بەشداریکردن لە جیهاندا، وەک سەسیالێتی و چێژتنی پەدراوە بەرجەستەکانی جیهانی کردەکی، لەدەست دەدات – لێیان نامە دەبێت. ئاخر ئەو گیردەی ژگاربوونی خەیتی لە جیهانی کردەکی و کەوتنە نێو داغەی جیهانکەوە کە لە بنەڕەتدا ترانسەندەنتە، یان ووونتر لەتەک فەیەرباخدا ببژین، مرۆڤ کە دوایەکی (بمر) و ناکامیل و بەدەسەاتە، لە ناخیدا خەزگەی نەمری و کامیلێتی، بەختیاری و یەکسانیی مرۆڤ دەپشکوێت، ئەوجا دەیەوێت خەی وەک بمر لەو سروشتە ژگاربکات کە هەردەم بە مەرگ ژیانی ئەو ناهەقە. مرۆڤ لەتاو ئەم هەقیقەتە هەموو خەزگەکانی دەخاتە نێو خودایەکەوە وەک بەدوایەکی، کامیل، ئەبەدی، بەتوانا بە هەر شت، کەواتە دەیپەخشێنێتە نێو خودکەوە کە بەهایی پێچەوانەی خەیتی(61)، لەرشدا نەمری و ژگاریی ئەبەدییانەی مرۆڤ لە ئەودنیا پێشبینی دەکات.

کەواتە گرەکە هاوکات پەیوەندە بە ئالەنگارییەکەی غەزالییەوە بپرسین: ئایا گومان لە پەناوی چیدا؟ غەزالی کە سەر بە "دابی هزرینی خەمانە"، دوای ئەوەی دەرکی دەکەین، زەر تایبەت چە وەک وروژێن و چە وەک دەروو بەرمان دەکەوێت، چونکە ئەمەش کوانی / کچانی هەمان جڤاکی سوننەتین، جا با سەردەم ئاەزتر و جیاوازتر بێت لەوەی ئەو. کەواتە دوای ئەوەی بەریەک دەکەوین، ئیدی ئەمە دەچینە نێو ئەو و ئەو دێتە نێو ئەمەوە. لێرەوە دەشێت گومانە مێتەدییەکەی ئەو کەسکی هزرکردووی پرسیارمەند ببزوێنێت کە بە خەی ببژێت: "ئەو وەرای ئەوها ئادیکال بهزرێت، گومان بکات، منیش ئەو

دڵکەم بە نموونە". سەرباری ئەوە هزرکردووی پرسیارمەند ناتوانێت بچێتە سەر ڕێگە هەزرییەکەی ئەو، چونکە ئەمە پرسیاری ئاسایشی ناخەکی کە گەرەکە بە خۆگیرساندنەوەی سۆفیانە لە خودایەکدا بدیبهێنرێت، کەستی بە نواندنی کرداری ڕەخنەیی و ژیانبگۆڕ گەچ دڵکات – ئاخر وەک گەتمان ڕێگەبینی هەشکیی سۆفیانە بە نامبوون تەواو دەبێت. بە دیدی ئەمە واتای ئەمەی غەزالی لە ڕەسەنێتیی ئەوداییە بە ڕاستیخوازیی هزرین، لەرەشدا سەرەتا مرۆڤ فەر دڵکات دەرکەوەرەکانی بخاتە ژێر پرسیارەوە، کەواتە واز لە لاسایکردنەوەی ڕەفتاری باوی باوک و مام و خاڵانی بهێنێت، زمانی ڕاهاتووی بە قسەی قوت ڕابگرێت، هەموو ئەو شتانە کە دەیانبینێت و دەیانبیستێت، سوێندیان پێدەخوات و خەی لەسەریان بکوشت دەدات، بخاتە ژێر پرسیارەوە، لەم ڕەوتەشدا سەرجەم هزرینی سونەتییانەی خەی هەڕبووشێنێتەوە و پێکهاتە بگۆنکردووەکانی فەڕبداتە دەرەوە، تاکو بتوانێت فەربەت و ئەوجا بزانێت چی لە پێکهاتە ساغەکانی بکات، یان چەن ڕەکیان بخاتەوە، کە ئاشکرایە تەنیا خەریکبوونی ڕەخنەیی بە مێتەدانی دیکەی مەدەرنەوە دەرفەتی بە دەڕەخسێنێت ڕەوتی هزرینی خەیی دابخات، لەرەشدا گومانی تێدا نییە کە تێگەی مرۆڤێتی لای ئەو دەبێت بە بنەڕەت، واتا ئەو تێگەیە کە لە سەرجەم جیهانی سونەتگەریدا لەگەڕ نییە و بەکارهێنانی تەنیا وشەیکی ڕەزمانییە، یان تەنیا دانەوەی ڕواڵەتگەرایانەی هزر و پراکتیکە خەرئاواییەکانە ("وەزارەتی مافی مرۆڤ"!). کەواتە هومانیزمەک وەک ئەنتەرناتیف بە سونەتگەری کە نەهێشتنی (نەفیکردنی) ئیدیاڵگەیانەی مرۆڤێتی و کردنی بە لاسایکەرەوە وەک باڵاترین ئامانجی خەی دادەنێت، بە ئەو مەبەستەش هەموو دەستوەژە ئیدیاڵگەی (ئایینی) و پەروەردەییەکانی بگۆدەخات. بەکورتی: غەزالی دەکەین بە پسیکۆئانالیز وەک پێشپەڵەی زانست و فەلسەفە، یان بنیاتنانی خەیەتی پێش نووسین و کارکردنی هونەری، بگومان هەروەها کرداری هومانیستی لە جیهاندا.

پەراوێز..

1) Abu Hamid al-Ghazali, Der Erretter aus dem Irrtum. S. 5.

2) Ebenda, S. 42.

3) Ebenda, S. 43.

4) Ebenda, S. 43.

5) Ebenda, S. 9.

6) Ebenda, S. 43.
7) Ebenda, S. 10.
8) Ebenda, S. 10.
9) Ebenda, S. 10.
10) Ebenda, S. 43.
11) Ebenda, S. 44 f.
12) Ebendaa, S. 45.
13) Ebenda, S. 45.
14) Ebenda, S. 46.
15) Ebenda, S. 4 f.
16) Ebenda, S. 7.
17) Ebenda, S. 8 f.
18) Ebenda, S. 9.
19) Ebenda, S. 12.
20) Ebenda, S. 13.
21) Ebenda, S. 14.
22) Ebenda, S. 14.
23) Ayman Shihadeh, From Al-Ghazālī To Al-Rāzī: 6th/12th Century Developments in Muslim Philosophical Theology, in: Arabic Sciences and Philosophy, vol. 15 (2005). S. 143. Zitat nach Yusuf Kuhn: Über Vernunft und Offenbarung in al-Ghazālīs Denken.
24) ھەبازی ئیسماعیلی نزیکەی 765 ز. (148 ک.) لە ساڵی مەرگی ئیمام جەعفەر ئەلسادیقدا سەریھەڵدا. ئەمان بەھەی ناکۆکییانەوە سەبارەت بە خەلیفەی ئیمام لە ھەبازی شیعی جیابوونەوە. ئەمان گەتیان ئیسماعیل کە کوڕە گەورەی جەعفەر ئەلسادقی باوکی و فاتیمە بینت حوسەین ئیبن عەلی ئیبن ئەبو تالیب ی دایکی بوو، (حەوتەم) خەلیفەی ھەوایە نەک موسا ئەلکازمی زبرای. وەلە ئیسماعیل لە سەردەمی ژیانی باوکیدا مرد، بەدووی ئەوەشدا ناکۆکی لەسەر پرسی ئیمامەت لەنێو شیعەکاندا سەریھەڵدا و ھەندێکیان لە جەعفەر تێکینەوە، چونکە بە باوەڕی ئەوان ناشێت ئیمامی ھاستینە درێ بکات. سەرباری ئەوە گرووپێکی بچووک وای دانا کە ئیسماعیل لە ژیاندا ماوە، وەلە باوکی لە ترسی کوشتەی مەرگی ئەوی نادروست ھاگەیاندووە و ئەوجا شاردوویەتییەوە، جگە لەوە ئیسماعیل نامرێت تا ھەموو زەمین داگیر نەکات و نەبێت بە سەروەری مرۆڤان. بە ھەر حاڵ، ئیسماعیلیەکان دەمو کۆتایی سەدەی ھەشتەم (دووەمی کۆچی) زەر کاریگەر بوون و ساڵی 909 ی زایینی (296 ی کۆچی) خەلافەتی

فاتیمییان لە تونسی ئەمڕۆ دامەزراند – وەک دوژمنی دەوڵەتی عەباسی، هەی ئەم دوژمنایەتییەشیان دەگەڵایەو بە پشبینییان سەبارەت بە ئیمامی بەخۆش وەک ڕزگاری ئوممەت.
بڕوانە:
Enzyklopädie des Islams. eSlam.de

25) Abu Hamid al-Ghazali. Der Erretter aus dem Irrtum. S. 30. (26) سەبارەت بەم حەدیسە ئەلشازلی لە پەراوێزدا ئاماژە بە ئەو دەدات کە حەدیسەکە لە هیچ کامی کەکراوەکانی ئیبن فوراق، ئەلهەراوی و ئیبن قەییم ئەلغەوسیادا نییە، ئەوجا پشنیار دەکات: "بە ئەم جۆرە حەدیسانە دەشێت خودی غەزالی بە سەرچاوە دابنرێت. جگە لەوە هەندەک پرس هەن کە هیچ تەکستەک لەبارەیان نەگەیەنراوە، بەیاردانیش بە سازاندنی سەربەخۆی بەچوون لەسەر ئەو پرسانە کشێیەکی گەورەیە لە یاسای ئیسلامیدا. غەزالی لەم ڕوشنادا ئەرێنیی گەیشتنی سەربەخۆ بە بیار دەکات. ئەو بە ڕوونکردنەوە نموونەی ئاوەڵانی محەمەد دەهێنێتەوە کە لە لایەنی خیانەوە ئەبو بەکر بە دەسەڵاتداری لەبار دادەنێن و بە خەلیفە هەیدەبژێرن، جا گەرچی لەو بارەیەوە هیچ تەکستەک نەبوو. بڕوانە:
Alschazli: Abu Hamid al-Ghazali. Der Erretter aus dem Irrtum. Anmerkung. S. 136.

27) Abu Hamid al-Ghazali, Der Erretter aus dem Irrtum. S. 35. (28) Ebenda, S. 18.
29) Ebenda, S. 19.
30) Ebenda, S. 20.
31) Ebenda, S. 20.
32) Ebenda, S. 21.
ئەلشازلی پەیوەند بەم سیتاتەی محەمەدەوە وایدادەنێت کە پەغەمبەری موسڵمانەکان بەو دەربڕینە "بڕوای میللیی خەک مەحکوم دەکات"، واتا ئەو بڕوایە "کە هەوە دەدات ئایینییانە تەئویلی فەنەمەنەکانی سروشت بکات. ئەم ئاستەیە کە غەزالی وەسفی دەکات، لایەنگرەکانی دیانەوێت لەو حەدیسەوە کە وەک سیتات هێناوەتەوە، دەربئەنجامنن کە تەنە ئاسمانییەکان گوڕایەیی ویستی بە لەتوژینەوە نەشیاوی خودا دەکەن و بەیە بە مەتەدە ئەزاکتەکان لەناتوژرێنەوە" Ebenda, S. 112, Anmerkung 78.).
33) Ebenda, S. 23.
34) Ebenda, S. 24.

35) Ebenda, S. 40.
36) Ghazali, Abu Hamid Mohammad. Das Elexier der Glückseligkeit, München 2008, zit. nach: Al-Daghstani, Reid: Al-Ghazali und die transzendentale Anthropologie, 144 f.
37) Ghazali, Abu Hamid Mohammad. Das Elexier der Glückseligkeit. S. 40. Zit. Nach al-Daghstani, a.a.O., S. 161.
38) Al-Daghstani, Reid a.a.O. S. 146.
39) Ebenda, S. 151.
40) Abu Hamid al-Ghazali, Der Erretter aus dem Irrtum. S. 46.
41) Ebenda, S. 41.
42) Al-Daghstani, Reid a.a.O. S. 153.
43) Ebenda, S. 153.
44) Ebenda. S. 153.
45) Ebenda. S. 154.
46) Abu Hamid al-Ghazali, Der Erretter aus dem Irrtum. S. 50.
47) Al-Daghstani, Reid a.a.O. S. 155.
48) Abu Hamid al-Ghazali, Der Erretter aus dem Irrtum. S. 47.
49) Ebenda, S. 47.
50) Joachim Nicolay (Hg.) Nahtoderfahrungen. Religion und Christlicher Glaube. Tagungsband 2018. Santiago Verlag 2019. Raid al-Daghstani. Zum Verständnis des Todes in der islamischen Mystik: Die Lehre von fanāʾ. S. 48 f.
51) Ebenda, S. 50.
52) Ebenda, 51 f.
53) Alschazli: Abu Hamid al-Ghazali. Der Erretter aus dem Irrtum. Einleitung. S XX.
54) A. B. Macdonald, S. Artikel, in: Enzyklopädie des Islam, Bd. II, S. 155. In: Alschazli: Abu Hamid al-Ghazali a.a.O., S. XIX.
55) Schneiders, Thorsten Gerald: Die Vertreibung der Philosophie aus dem Islam. Deutschlandfunk, Mittwoch, 13. Juli 2022.
56) Alschazli, a.a.O., S. XXXIII f.
57) Schneiders, Thorsten Gerald a.a.O.
58) لەم ڕوانگەیەوە گەر لێنێو کوردکاندا چەند مارکسیستێک هەبن، دەبێت مانیفێستی خەیان بنووسن، چونکە مارکس و ئینگلس مانیفێستکەیان پابەند بە گۆڕانی مێژوویی ئەوروپییەکانەوە بە

خەباتی پرۆلیتاریی وەتانی ئەوروپا نووسیوە. ئەوان "وەک ئەوروپی" کاریان بۆ "خەیان" کردووە. وەلێ ئەمە لەم پرسەدا لە سەردەمی تەنگژەی ئەخلاق و ژینگەدا یەکسەر بەر جیهانبینیی زەردەشت دەکەوین، چونکە ئەو جیهانبینییە لە کرۆکەوە ئەتیکە (ئەخلاقناسییە) و هاوکات سەر بە دابی هزریی کوردەکان خەیانە. بەگومان کێشەکە لەوەدا ئایین نییە، بەڵکو گرۆکە کرۆکە ئەتیکییەکانی ئەو هزرە بەهێزانە نەو دانوستاندنی مەدەرنەوە لەبارەی سەرجەم بەدەتییە سەروەربووەکانی سەردەم: هزرینی نادروست، بڕژتنی نادروست، کرداری نادروست. ئەوجا پرسیاری ژینگەپارێزی کە پرسێکی هەنووکەیی سەرجەم مرۆڤایەتییە، سەر بە ئەتیکی زەردەشتییە، کەواتە کوردەکان لە دابی دێرینی خەیانەوە پێی ئاشنان. هەروەک هەرەدەت دەبژێت: "هەرگیز زەردەشتیەکان تف ناکەنە نەو ئەوبارەوە. ئەوەندە ڕێزیان بۆ ئەوبار هەیە". ئەمە زۆر ئاسان دەتوانین وشەی ئەوبار وەربگێڕین بۆ ئاو. بەگومان ئەم نەوەرەکە زەردەشتییانە نێک تەنیا لە مانیفەستێکی بۆ چەشنەدا کە ئاماژەمان بۆ دا، بەڵکو لە هەر هزرینێکی ئەتیکییانەی مەدەرندا، واتای زیندوو وەردەگرن.

59) بڕوانە: ئیمانوێل کانت. پێشگەتن بۆ هەر مەتافیزیکێک کە بشێت لە ئایندەدا ببێت بە زانست. کاوە جەلال لە ئەڵمانییەوە. کتێبخانەی کوردەاوم / کوردستانپەست / دەنگەکان.

60) Meyer, Joachim Ernst. Todesangst und das Todesbewußtsein der Gegenwart. Berlin, Heidelberg New York 1982. S. 45 f.

61) Feuerbach, Ludwig: Das Wesen des Christentums. Digitale Bibliothek Band 2: Philosophie. S. 66, S.101.

سەرچاوەکان

سەرچاوەی سەرەکی:

- Abu Hamid al-Ghazali: Der Erretter aus dem Irrtum. Aus dem Arabischen übersetzt, mit einer Einleitung, mit Anmerkungen und Indices herausgegeben von Abd-Alsamad Abd-Alhamid Elschazli. Hamburg 1988.
- أبو حامد الغزالي: المنقذ من الضلال. موقع الطريقة القادرية – زاوية المكتبة الصوفية القادرية

سەرچاوەی لاوەکی:

بە کوردی:

گەرت هەندریش. فەلسەفەی ئەڕەبی-ئیسلامی. بەخنەی فەلسەفەیی فەلسەفە: غەزالی و پاشەوارانی. لە ئەڵمانییەوە: کاوە جەلال.

کوردەاوم / کوردستانپەست / دەنگەکان. سەرچاوە:
Hendrich, Geert: Arabisch-Islamische Philosophie. Geschichte und Gegenwart. Frankfurt/Main 2005.
بە ئەڵمانی
- Al-Daghstani, Reid. Al-Ghazali und die transzendentale Anthropologie. In: M.Karimi & M. Khorchide (Eds.), „Jahrbuch für Islamische Theologie und Religionspädagogik“, Band 4, Teil 1. Freiburg i. Br.
- Al-Daghstani, Reid. Zum Verständnis des Todes in der islamischen Mystik: Die Lehre von fanāʾ. In: Joachim Nicolay (Hg.). Nahtoderfahrungen. Religion und Christlicher Glaube. Tagungsband 2018. 2019.
- Enzyklopädie des Islams. eSlam.de
- Feuerbach, Ludwig. Das Wesen des Christentums. Digitale Bibliothek Band 2: Philosophie.
- Meyer, Joachim Ernst. Todesangst und das Todesbewußtsein der Gegenwart. Berlin, Heidelberg New York 1982.
- Schneiders, Thorsten Gerald. Die Vertreibung der Philosophie aus dem Islam. Deutschlandfunk, Mittwoch, 13. Juli 2022.
- Yusuf Kuhn. Über Vernunft und Offenbarung in al-Ghazālīs Denken.

سەلمە لەنەوان مەندراما و دیدراما و فۆرمکی نوە.. عەباس جەمیل جەماوۆ

ئەوی لەمەندرامای سەلمە* بەدیکرا سە تەوەر لەیەك دەقدا، (هەبجە، ئەنفال، کچی گەنجان)، دوو جوگرافیا و زمانی جیاواز، دوو کارەکتەر، رەژناوایی و رەژهەلاتی (کوردی و ئینگلیزی)، کە

دەرهێنەر زەر بەجورئەتەوە توانیوەتی ئەو رەچکەیە بشکێنە لەیەك کەك و دوو فەرمدا، کە خەی لەخەیدا لادانەکی هونەری دەگمەنە لە ئەستادا، کە دەکرە بەبازدان بەرەو خوەقاندنی فەمەکی نوە لەشانەدا ئاماژەی پە بکرەت. بەبەشداری دوو کچە ئەکتەری خاوەن ئەزموون، یەکیان کورد بوو کە بەئیحساسەکی زەر پر نمایشی دەکرد، هەروەها ئەوی دیکەیان کچەکی فەرەنسی خاوەن سەلیقەی بەرزی نواندن کە بەنەرمی مامەی لەتەك موفرەدەکانی شانەییەکە دەکرد لەچوارچەوەی جوە دینامیکییەکانی.

مەنەدراما بەیەکەك لە هونەرە درامییەکان ناودەبرەت لەچوارچەوەی شانەی ئەزمونگەری، هاوکات قورسترینیانە، بەبەرجەستەکردنی یەك کارەکتەر بە گەرانەوەی رووداوەکانی نەو دەقەکە، کە بەرپرسە لەگەیاندنی ئەو پەیامەی کە لەدەقەکەدا بەرجەستەی دەکات هاوشانی رەگەزەکانی تری شانەییەکە، هاوکات رەگەزەکی بنەرەتیە بە جەوگیری روداو و کەشە درامیەکە، جیاوازی کەسایەتی بەرجەستەکاریش تەیدا بەردەوام لەگەرانکاریدایە، چ لەرووی جوەوە بەت یان دەربەینەکان کەپەیوەستە بەجەرەهای جوەی درامی لەبازنەی گەینی هەست و بیرو بەچوون و هەچوون، چ بەروکەش یان لەرووی دەروونیەوە لەنەوان لاوازی و بەهەزی، ئومەد بەهیوایی، بەدەنگی و ناەو گریان پەکەنین، هتد.

بەیە مەنەدراما پەویستی بەکارەکتەری خاوەن ئەزموونی فراوان و لیاقەیەکی بەرز و دینامیکی هەیە لەجەدا هەروەها تواناسازی لەجەرەهای دەنگ و دەربەین.

سەلمە دەیەوەت لەم شانەییە تراجیدییەدا چیرەکی روداوگەلەك بگەتەوە کەمژووەکەی دەگەرەتەوە بە نەو بازنەی ستەمی پرەسەی ئەنفال، لە نووسینی د.دەشاد مستەفا و سینەگرافیا و دەرهەنانی نەژاد نەجم، کە تەیدا دەیان هەزار کەسی سڤیل لەژن و منا و پیر و گەنجی گەلی کورد بە جەرەهای ئامرازەکانی ئەشکەنجەدان و بەدرندانەترین شەوە ئەشکەنجەدران و دواتر زیندە بەچاەکردنیان، هەروەها کارەساتی هەبجە و کەچی گەنجان.

لەرەدا دەرهەنەر هەوەیداوە بەسوود وەرگرتن لە تەکەکردنی کلتوور و کەلەپووری رەژهەاتی بە شانەی نوە بەچەند جووەیەکی بوەرانە نموونەی چەند کەرەستەیەکی هەمایی و وەنەی جەراوجەری شانەیی لە پانتاییەکەدا کە دواتر باسی لەوە دەکەین، کە ئەویش هەنگاوی بەرەو چوونە نەو بازنەی پەست مەدەرنەیە لەچوارچەوەی ستایلەك یان فەمەکی نوە لەشانە.

لەرەدا ئەوەی لە سەلمە بەدی دەکرەت بەمەنەدراما ناوی هاتووە، کە دەکرە بەن مەنەدراما نیەو هاوکات مەنەدراماشە، چەن..!؟

لەیەك شانە و لەیەك دەقدا كەدابەش بووەتە سەر دوو پانتایی جیا، دوو نمایشمان بینی، كە دەرهەنەر زەر بەوردی كاری تەدا كردووە و هاوكات هەوەیداوە رەسای مەنەدراماش نەشكەنە، بەواتای دوو جوگرافیای جیا، دوو سینەگرافیای جیا دوو موفرەدەی جیاواز، كەدەكرەت بەیەك نمایش ناوببرەت، هەروەها بە ئەوەی ئەكتەر بەر ئەكتەر بكەوەت، كە ئەمە بە خەی تەوژمەكی نوە یان روونتر ستایلەكی تازەیە لەناو مەنەدرامادا، كە دەكرە ئەم هەنگاوە ببەتە فەمەكی نوە لەوچوارچەوەیەدا و زیاتر موناقەشە بكرەت لەناو شانەكاراندا و پاشان بچەسپەندرەت، یان ئەگەر لەناو مەنەدراماشدا نەبەت جەرەك لەتایبەتمەندی سەربەخەیی خەی وەربگرەت و بخزیتە ناو بوارەكە لەسەر رەچكە ئەكادیمییەكەی. كە دەكرە بەین شایانی ئەوەیە ناوەك وەربگرە و رەسایەكی تایبەتی هەبەت، نمونەی ئەو كارانەی كە لەپەشدا و چەن كەوتنە سەر رەچكە ئەكادیمییەكەی لەناو جیهانی شانەدا، نموونە شانەی داستانی بریخت یان ئەدینی باربا یان پیتەر بروك، كەچەن كار لەسەر كلتوورە جیاوازەكان دەكات، هەروەها ئەمە چەن شانەی كلاسیكمان هەیە هەروەها هەمایی، كە پەی دەوترەت قوتاپخانە یان ستایل هتد، كەهەموو ئەمانە پاش هەوە كردەنییەكان هاتوونەتە بوون.

وەك پەشتر باسمان كرد مەنەدراما بەخەی شانەی ئەزمونگەرییە، بەواتای ئەوەی شانەكاران دەتوانن لەئەنجامی ئەزمونەكانیان كاری لەمشەوە بەرهەم بەنن لەچوارچەوە ئەكادیمییەكەدا.

هەروەها وەك گوتمان لەیەك دەقدا دوو نمایشمان بینی، دوو سینەگرافیا دوو پانتایی دوو زمانی جیای تەدا بەدی كرا، دەرهەنەر بەم ستایلەی توانی لەیەك كاتدا ئاراستەی چاوی بینەر بە هەردوو نمایشەكە بەلكەش بكات و كەنتاكتی لەگەەدا بكات، وەك ئەوەی یەك نمایش ببینی بە ئەوەی تووشی ناەەحەتیان بكات،

بەیە ئەكرە بەین ئەمە بە خەی فەرمەكی تازەیە بەام بەناوە، كە دەكرە لەیەك كاتدا بەمەنەدراما ناوی بەرین و مەنەدراماش نیە، یان بەین دیەدرامایە و دیەدراماش نیە.

ئەوەی لای من زەر جەی سەرنج بوو كەبەدیم كرد لەم شانەییەدا، دەرهەنەر زەر بەسەلیقەو هەشمەندییەوە توانیبووی لە رەی ئەكتەرەوە سینەگەافیا درووست بكات و ئاەاستەكان تەوزیف بكات لەبەرگەكی نوە و سەرنجراكەشدا.

كاتەك دەەین ئەم شانەییە دەچەتە قابی دیەدراماوە، راستە دیودرامایە لەبەر ئەوەی دوو ئەكتەری تەدا بەرجەستەیە، هاوكات دیەدراماش نیە چونكە دوو فەزای جیاوازی هەیە لەیەك كاتدا، هەروەها دەكرە بەین مەنەدرامایە، بەە مەنەدرامایە چونكە دوو

فەزای جیاوازی لەخۆگرتبوو، لەگەڵ ئاوەشدا مانەدرامانش نیە، چونکە دوو ئەکتەری تەدا دەبینرا.
ئەمیە مەبەستی ئەمە لەم نووسینەدا کە دەماناوەت پێنج لەسەر وردەکاری روئیاو هەنگاوەکانی دەرهێنەرو مامەڵەکردنی لەگەڵ ورد و درشتی کارەسە و موفرەدە بەکارهاتووەکانی نەو شانۆیەکە دابنێین، هەروەها پێویستکردنی بینەری جدی بەکارەکەوە نەتوانێ خۆی لەو فەزایە گەل بکات و ناچاریان بکات قسەیان هەبێت.
هاوکات لەهەمووشی گرنگتر خاڵەکە کەجۆی سەرنجی رابخنەگر بێت، هەست ناکرێت تەیدا دەرهێنەر دەستی بە شانۆیی تەقلید بردبێت، بەواتای سەمە ناچێتە قاڵبی شانۆی تەقلیدەوە، بەڵام هەماگاری تەدا بووە، کار لەسەر وێنە کرابوو (وێنۆی شانۆیی)، گەڵانەوە بوو بەڵام کردەی شانۆیی تەدابوو، هەمووی حیواربەندی نەبوو، بۆیە ئەم هەنگاوانە پەمان دەڵێن فەمەکە جیاوازە.
دواتر لەڕە نواندن جیاوازبوو لە شانۆکانی تر کە ڕۆژانە لەڕەو لەوە و پێشتر دەمانبینی لەکوردستان یان عێراق، لەڕە نواندن ئیشی لەسەر ئیحساس دەکرد، زۆرترین ئیحساسی ناوەوە، لەگەڵ ئاوەشدا جێستە کاری جیاوازتری کرد، هاوکات سینۆگرافیا و فەزای نمایش کاری گرنگتری کرد.
بۆیە دەکرێ بڵێین ئەم ئیشە خۆی جیاواز پیشان دەدات لە فەمی مانەدراما یاخۆد وەك شانۆیەکی ئاسایی یان دیدراما، چونکە شۆن بۆیاری دەدا، هەر لەرووی شوێنیشەوە تەوزیفی ڕۆڵی ئەکتەر دەکرا، هەروەها بەرجەستەکردنی چیرۆکەکە.
لە سەلمەدا سێ هەما بەدی کرا لەناو شانۆیەکەدا، کە لەسەر زەوی کەشرابوون، ئاویش هەمای چوارگۆشەو بازنە و سێگۆشە، کە هەریەکەیان لەرووی زانستی دەروونناسیدا بە خۆی گوزارشتی تایبەت هەڵدەگرێ، هەروەها چوار داری وشکەوبوو و پەستاڵەك و سەوەك و گوریسەك و هەندی کەرەستەی تر وەك جل و جانتاو هتد، دیکۆرێکی سادەو پە مانا لەسەر زەوی بوو، جیاواز لەنمایشکانی تر دەردەکەوت، کە دیکۆرێکی زەبەلاحی هەبێت.

.....

*مانەدرامای سەلمە، بەرهەمی گروپی شانۆی هەوارە لە کەرکوك، بە هەردوو زمانی کوردی و ئینگلیزی لەچەند شارێکی هەرێمی کوردستان نمایشکرا.
دوایین نمایشی لە کەرکوك بوو لە 18/2/2024 لەسەر قۆناغی.
بەبەشداری دوو ئەکتەری کچ، هەوار فارس لەکەرکوك و ئەرلللی ئەمپرت لەوەاتی فەرەنسا.

کتب\ جوانیی کانی ورگر "لکینو" لـ ئدبی نوی کوردیدا.. عبدولموتیب عبدوا

بـ خوندنوی ئم کتبـ کلیکی ئربکن..

Mutalib_JwanekaniWargerDownload

خوشکانی ئیسلامیی چن پشوازیان.. لە شیلان عوسمان کرد ؟!.. هیوا محمد ئمین

.. لایەنەك ی جوان و ونـاك لە ژیانی مرڤ دا ؛ بەدەر لە ڤەنگدانەوە و ئەزمونکردنی دنیا ی چاکە و خراپە لە ناخی بیرکردنەوە و ئاکاری مرڤ دا ، ئازادییە! ئازادیی فەلسەفەیەکە ، کە مرڤەك دەسکەنەت بە گەیشتن بە کەما ی عەقە و مەعریفە و ویژدان ، دواجار ئازادیی هەم فەلسەفەی ڤەوشتە هەمیش هەزەك ی ناوەکیی و عەقەیی ، کە هەلەك بە هەز ی توانایی و داهەنان ی مرڤ دەخسەنەت . کاتەك مرڤەك ناخوازەت ئەزمونی فەلسەفەیەك ی لەم جەرە لە عەقە و ئیرادەی خەی دا پیادەبکات ، ئەوا بەسانایی دەبەتە ڤەبەتەك ی پەگرامکراو ، کە ناتوانەت ببەتە خاوەنی ئیرادە ، بیرکردنەوە و داهەنانی خەی . ماوەیەك لەمەوبەر گەرانیبەژ ی کورد خاتون (شیلان عوسمان) ، لەڤەگە ی دەزگاکان ی ڤاگەیاندنەوە بەاویکردەوە ، کە بووە باڵاپەش و کەتایی بە گەرانیگووتن هەنا ! تاکو ئەر لەوانەیە کارەکە ئاسایی یان وەك ئازادیی و ماف ی تاکەکەسیی بەتەپەشچاو ، بەڤام ئەم باسە تەنیا بەوەندە کەتایی نایەت ، چونکە لەلایەك نە لە کەمەگە ی کوردیی و ئیسلامییەکان دا شتەك بوونی هەیە بەناوی مافی تاکەکەسی، نە ئیسلامییەکانیش بە تەنیا ڤاگەیاندنەك ی لەوجەرە ی خاتون شیلان دەیان دادەسەکنەت! بەڤکو ئامانج لەرە دا گشتاندن یان چەکردنەوە و توانەوەی کەس ی تاکی (تە) یە لەنەو کەمەگەیەك دا کە بە فەلسەفەی ڤەوشت و ئازادیی نامەیە . بابزانین ئەو هەکارانەی ، کە بەڤەز خاتون شیلان عوسمان ی بەرەو دنیای باڵاپەشیی برد چین؟! شەڤە و لەکدانەوەکەی من، حوکومدان نیە کە ئاخە کارەك ی باشە یاخود خراپ ، بەڤکو خوەندنەوەیەکە بە ئەو هەکارانە ی کە پاە بە کەسەك ی وەك بەڤەز شیلان عوسمانەوە دەنەت کە بەرەو دنیا ی خەداپەشین بەوات! هەکاری باڵاپەشیی ئەو تەنیا، کاردانەوەیەك ی فیزیکیی، ئیحساساتیی و هەروەها جەرەك لە گرەی هەست بە گوناه و ترسە لە یەزدان، ترسەك کە ماڵئاوایی لە ونـاکیی ژیان و دەڤەر کەمەایەتییەکەی دەکات، نەك دەرکەوتنی قەناخەکی فیکریی و مەعریفیی بە ئامانج ی گەیشتن بە یەزدانناسیی و فەزیەتەك ی ئەخلاقیی و ئیلاهیی ، لە ژیانی ئەو خاتونە دا: { عەمەلیاتەك ی قورسم هەبوو ، ووتم ئەگەر سەرکەوتو

بووم وعدم بە خوا دا ، کە ببمە باباپەش }. باباپەشبوونی بەز شیلان دەشت کاردانەوەیەك ی دەرونییش بەت لەبەرامبەر فەرامەشبوونی ئەو لەنەو ژینگەیەك ی هونەریی لە نەو کەمەگەکەی دا. ئەو هونەری ئەمە بە بەمانا وەسف دەکات: { من دەمەکە لە بواری گەرانیی ماندوم، هونەری ئەستا بەمانایە }. کاتەك ئەو دەبینەت کە ئافرەتانەك ی گەرانیبەژ لەمە دا هەن ، کە بەشەوەی نیمچەووت لە تی ڤی و ئاگەیاندنەکان دا دەردەکەون و ژیانیان لەسایەی ووتبوونەوە دا زامنە ، ئەو ئیتر نائومەدانە دەخوازەت هەمەك ی جیاکەرەوە ، بەام بە کەرەستە ی جل وبەرگی ئیسلامیی لەنەوان خەی و ئەوانە دا بکەشەت و خەی وەك ئافرەتەکی جیاوازتر و ئازادتر پەشان بدات: { من لە ٩٥وە کاری هونەرییم کردووە ، ئەستام باشترە وەك لە کاتی پەشوو }.

لەوانەیە تاکو ئەرە بە ئافرەتەك ی سادە و ساکاری وەك بەز خاتون شیلان کارەك ی ناشایستە ، ناسروشتیی و کارەساتبار نەبەت بە خەی و کەمەگەکەی ، دواجار ؛ ناەوا و بەئەدەبییش نابەت ، ئەگەر بگەینە ئەو باوەی ، کە باباپەشیی و عەمرەکردنی ئەو لە دنیا ی بیرکردنەوەی خەی دا تەنیا دەشەت دنیای و دیدگەیەکی تاکەکەسیی بەت ، کە هیچ سود یان بەرهەمەکی بە مەعریفە و بابردنی ەوشتی کەمەگەی کوردیی نابەت ! دەمەوەت ئاماژە بەوە بکەم ، کە ئیمانداریی و نزیکبوونەوە لە فەلسەفەی یەزدانیی دەشەت تەنیا لە کەشەك ی مەعنەویی و زاتیی ئارام و خەشەکردنەوە بە ناخ دا ئەنجام بدرەت ، بەام دیوی ناسروشتیی مانیفەستەکەی خاتون شیلان ئەوەیە کە لەنەو کەشەکی پە ژاوەژاوی دەزگاکانی ئاگەیاندنەوە ئەنجام دەدرەت ، کە لە دواجاردا خاتون شیلان دەبەتە قوربانیی و نەچیری خوشکانی ئیسلامیی ، دواجاریش و لە بنچینەدا باباپەشیی هیچ پەیوەندیەکی بە ئیمان و یەزدانەوە نیە و یەزدانیش لە هیچ شوەنەك ی دەق ی قورئان دا فەرمانی بە باباپەشیی و سەرداپەشین نەکردووە ؟! ئیسلامییەکان وەکو هەنگوینیان لەنەو کلەردار دا دەزیبەتەوە ، هەر زوو ئەم باسەی شیلان عوسمانیان قواستەوە و کردیان بە مانەرەکی سیاسیی و فیکری ئیخوانیی و بەستنی کە و کەمە ، و سازدانی ڤیستیڤا ی (تاجی شکە). ئەم ڤیستیڤا ، کە لەلایەن ەکخراوی خوشکانی ئیسلامییەوە ەکخرابوو ، نەك تەنیا مامەی کەسەك ی تاوانبار و تەوبەکاریان لەگە شیلان دا کرد ، بەکو سوکایەتیان بە کەسایەتیی خەی و هونەرە بیست و هەشتساەکەی و هەموو ئافرەتەکی ناباباپەش (سفور) کرد ، سەرەتا بەم جەرە شیلان عوسمانیان بە بەشداربووانی ڤیستیڤاەکە ناساند: { خاتو شیلان عوسمان کە لە هونەرمەندیەوە گەیشتەوە بە باباپەشیی …. }. بەرنامەی تەلەڤیزیەنیی (خاتون) *

لە ڤیستیڤاڵەکە دا ئامادەیە و خاتونی بژار بەمجۆرە تاجی زێڕین دەخاتە سەر گرانیبژ شیلان عوسمان: { خوا هیدایەتی شیلان عوسمانی داو کردی بە باڵاپۆش . ماشەڵا ئەو باڵاپۆشیەت لێهاتووە و دڵی گەورەیت }. شیلان عوسمان ی کە بە ئەوی لە مۆغزا و قوتابی قسەکانی بژارە ئیسلامیەکە تێبگات ، بە ئەوی تێبگات کە دنیا و مانای فەلسەفەی جوانیی و گۆبوون بە ئافرەتکی کورد لە دید ، بیر و جیهانبینیی ئیسلامیی سەلەفیی، ئیخوانیی و داعشیەکانی کوردستان دا هەڵگری وەسفە ناسکەکەی گران ی شاعیر بە ئافرەت وگوتە نیە ** ، بەڵکو تەوك ئافرەتێك کاتێك شایستەیی هێز و بوون بە گوتەت پێدەبەخشرێت ، کە عەورەتی ئافرەتانەت داپۆشراو بێت ، وك بەیت تەوك ئافرەتێك تاکو ئەوکاتەی باڵاپۆش نیت ، هەموو جەستەت عەورەت و سیمبۆل ی شەیتان و هەڵگیرسێنەری فیتنە و ئاگری بزواندنی شەهوەتی پیاویت؟! شیلانی داماو و دەستپاچە لە سادەیی خۆی دا لە مەبەستی بژارەکەی بەرنامەی خاتون تێناگات، کە ناڕاستەوخۆ ئەو وك کەسك ی تەوبەکار و خاوەن ڕابوردویەك ی ناشایستە و دزەوی دنیا ی مۆسیقا و گرانیی مامۆستا دەکات.
شیلان عوسمان لەوە دا ، نەك لە ڕابوردوی هونەریی و ڕەوشتی خۆی و هەموو دنیا ی جوانیی و سەرنجڕاکێشیی گرانیی پشتمانە ، بەڵکو دەگاتە ئەو باوەڕەی کە : { داوا لە ئافرەتان دەکەم کە ببنە باڵاپۆش ، ئافرەتی باڵاپۆش جوانتر و بەشخصیەتترە لە ئافرەتی سەروووت . } . ئادەی سوکایەتیپێکردنی خاتون شیلان لەلایەن خاتون ی بژارەوە دەگاتە ئەو ئاست و ئادەیە ی کە ناڕاستەوخۆ تێبگەنێت کە: باڵاپۆشیی تەنك تەنیا ناتوانێت دڵی خوا ڕازیی بکات و لە گوناهکانت خۆشبێت ، بەڵکو بە دەرکردنی پیسیی (نجس) ، سپیکردنەوەی ڕووی خێت لەلای خوا و پاکبوونەوەت لە گوناهی ڕشتنی ئاوی فەسادی هونەری مۆسیقا و گرانیکانت ، دەبێت زیارەتی ماڵی خواش بکەیت ، بەئەمەش بژارەکە مژدەی بەخشینی دیاریی عەمرێی پێدەدات لەلایەن کەسك ی موسوڵمان یان ڕێکخراوەکی ئیسلامییەوە . ئەستێرە و ڕوناکیی خێری خاتون شیلان لەوە دا ئیدی ئاوا دەبێت کە وك ڕێبەتکی پڕگرامکراوی خوشکانی ئیسلامیی: { حیجاب تاجی زێڕینە دنرێتە سەرت ، داوا لەو کچانە دەکەم کە موحجەبە نین و ببنە موحجەبە}.
کۆتایی

▪ ئاماژەیەکە بە شیعری (ئەپەرێتی گوڵی خۆناویی) گران ی

شاعیر .
** ئەم بەرنامە تەلەڤیزیۆنیە لەوتەی هەیە بۆ جارکیش نەبووە کە تاوانکانی داعش و ابو بکر البغدادی بکاتە بابەتێك و تیای دا باسی ئەو تاوانانە بکات کە بەرامبەر کچانی کوردی ئێزدیی کراوە . هەندێ لاگەیاندنە ئەوروپیی و عەرەبیەکان لەو تاوانانە دواون ، خۆشکان و باپاپۆشانی ئیسلامیی کورد هەندێ گەردکیش ویژدانیان بۆ ئەو کچە ئێزدیانەی کە بوونە سەبایا و کۆیلەی موجاهیدە ئیسلامە فاشیستەکان نەبزوا ، ئەو فاشیستە ئیسلامیانەی کە مامۆستای کین و فرێشتنیان پەوەکردن و لە بازاڕەکانی نوخاسێی موسڵ و ڕەققە ی سوریا دا ساخیان کرنەوە . لە دانپێدانەکانی ژنی سەهمی ابو بکر البغدادی (نور ابراهیم) لە کەناڵ ی العربیە دا هاتووە : { ١٠ سەبایا ی کچانی ئێزدیی لە ماڵەکیان دا هەبووە } . یەکێك لەو سەبایانە خاتو (سیپان خەلیل) ی کچە کورد ی چواردە ساڵی ئێزدیە و دایکت : { ابوبکر البغدادی دەیان جار دەستدرێژیی ناموسی کردووەتەوەسەر }

هیوا محەمەد ئەمین
٣ ی ئازار ی ٢٠٢٤
.

ئەم شیعرە ناونیشانی نییە..
ستیڤان شەمزینی

بووم بە ژەر فرمێسکی خەمەوە
خوێن بە لاجانگی شاردا دێتە خوارەوە
ڕۆژمێری وڵات خونناویی بووە
جارکی تر
خوێن مژوومان دەنووستەوە
گوڵە بەنخەشکانی شار
چقڵی خەیان پێدا دەچەقێت

تەمومژی مەرگ
ئاسمانی شاری داپەشیوە
من لە نەو تەمومژی دەقەکدا
بە دوای سەری قرتاوی ئازادیدا دەگەڕێم
ناتوانم لە نەرڤانەی خەم بەمە دەر
دەمەوەت بەم شەقام بهەژێنم
دەشترسم خوێنی ئاەم بکرێتە
یەکەم پەکی ئاشتبوونەوەی ئەو بەقانەی
لە زەلکاوی سیاسەتدا دەقیەنن
ئەمە شەشەکم بینی
خەونی نیشتمانی لەبارچوو
باوە بە گوچکەکانی خەم ناکەم
ئەو دەنگە نەسازە مەرگهێنە
فیشەکی نەفامی کوردایەتی بەت
ئازادیی و نان بکاتە نیشانە
باوە بە چاوەکانی خەم ناکەم
ئەو تابلە تو تو کراوە
تەرمی چرەیەکی تازەی وەاتە
لەگە نزیکبوونەوەی بەهاردا هەدەوەرەت
باوە بەو میهرەجانە خوێناوییە ناکەم
لەسەر شەستەکانی ئەم شارە
هەلهەلەی تەفروتوناکردنی جوانی لەددا
زەر دەستەوەستانم
لە کتەبخانەی ماەکەمدا دەم و دەچم
وەک ئەوەی حەشیشم کەشا بەت
یان بە خەنجەر بیرکردنەوەم جنرابەت
حەوسەی لادانی پەردەی هەدەکەمم نییە
لە ترسی بینینی ئەو بەچکە شەیتانانەی
مەیلی رازاندنەوەی مەرگیان هەیە
لە ترسی بینینی ئەو دەمامکدارانەی
دەاەی بە خوێنبەربوونی شارەوە دەکەن
لە ترسی بینینی ئەو گوللە ئەسک تاەانەی
بە پەلەپەوسکە لە چەکی ژەنگاوی
ئەهلی شەشی چەواشەوە دەردەچن و
لەشی خەرەتاو قاژ قاژ دەکەن
لەترسی بینینی
ئەو قاچاخچییە فەاوییانەی

نیشتمانیان بە سنوورکاندا پەاندو
لە ماە دراوسکاندا هەاجیان کرد
هەنووکش کون و قوژبنی شاریان
پە کردوو لە دوکەی شەرمەزار
دەیانوەت شکەمەندیی پە بخنکەنن
سەرم وەک شاخەکی سەهە بەستوویەتی
شەم کردەتوە بە ناو پشکەی دەم
هەشتا هەدەلەرزەت و قسە دەبەزکەنە
لەو دەچەت ئاخاوتنی بیر چووبەتەو
رەنگە لە جەلادەکانی شار تەقیبەت
نەیەوەت لە ختوخەایی بکەوەتە
بەر دەستەژی ئاگری دەزەخی تووەییان
لە خەم ناگەم، هیچ لە خەم ناگەم
وەک ئەوەی ماخەلانم گرتبەت
بە کەانەکانی بە ئەقرەییدا
هاتەچە دەکەم
دەمەوەت بەم شەقام بهەژنم
دەشترسم نەشوەی ئەم خەونە بزەو
ببەتە مەرامی کەبوونەوەی قالەنچەکان
لەسەر مەزی کەبوونەوەی ئاودەستەکان
دەترسم و دەمەوەت
دەمەوەت و دەترسم
هیچ هەپەیەکم بە ناکرەت
تەنها ئەوەندە نەبەت
بە کوە دەگریم
فرمەسک دەپ دەپ
کوەمەکانم دەکاتە جەگەیەکی رەش
شاریش تا کەمەری
لە خوەندا نقوم بووە
خ
و
ە
ن

۲۰۱۱-۲-۱۸
رەژی هەینی – کاتژمەر یانزە و نیوی پەش نیوەە
سلەمانی – گەەکی فەرمانبەران

تبینی: ئم شیعر رژی دوای خپیشاندانی گنجانی شاری سلمانی لر رژی ۱۷ی شوباتی ۲۰۱۱ نووسراو. ئو دم لر رااییکی دروونی گوردا بووم، ئایا ببم بشک لر خپیشاندران یان دوورپرزی هببژرم؟. روتی روودواوکان بو بوایان گیاندم دوورپرزیی هببژرم، لر بو هیو بر زری زردارکی رایانکشام نو بری دژو، چوونک بری ئپزیسین ستالین ئاسا، ئو تز سواویان گرم دکردو ئوی لر بری ئم نبت لر بری نیارکانمان. هرچند ئم شیعرم همان رژ نارد بر سایتی کوردستان نت و باوکرایو، کچی ئوان دیانویست من بچم ریزی ئو ئیخوانیانی دستیان بسر نازاییتکدا گرت و بردرکی سرایان کرد گپانی تحریری قاهیر و نوژی بر کمیان تدا دکرد، دواجار وا شکایو بکوم بری برامبرو، هرچند ئو تاترین ماویر لر ژیانی تایبتی مندا.

مەلتکە.. ستار ئحمد

تر مەلتکی
شیعرك سووری
هنار شیری لدم ناوی
لخر پلوپت خواستوو
لگ چریکی بیانا
زمانی کوت ناسیو
هند لوتک
لانکی بوونتی گوشیو
لسمای دار تدگیت و
لهاتنی بفری چیاو
بازنی عشقا دسروی
شیعر بخونت ئاشنایر
بروارکان
یادی دونت دادپاچن
نشیو نییر
گرانی تی نبیستبر

ئاورنگ نەما
نیگات بەگەڵا داپۆشێ
تۆ لێتەمی
چوار سنووری جوودا دەچی
لەدڵکا
بوویتە بەدارێکی سووتاو
خاچ دەمی تۆورت دەداتێ
لێنوێی گۆ.. بەجێشتری
تۆرمی ئاگر هەڵناگری

ستار ئەحمەد